

Ottenby kungsgårds södra flygel

Antikvarisk medverkan vid invändig ombyggnad
Ottenby 1:2, byggnad nr. 3, Ås socken, Mörbylånga kommun,
Kalmar län, Öland

Jan Westergren

KALMAR LÄNS MUSEUM
Byggnadsantikvarisk rapport december 2015

Kalmar läns museums bebyggelseenhet

Kalmar läns museums bebyggelseenhet utför antikvarisk medverkan vid förändringar och renoveringar av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse/bebyggelsemiljöer. Flera medarbetare är också certifierade som sakkunnig kontrollant av kulturvärden enligt Plan- och bygglagen.

Kalmar läns museum kan även erbjuda expertis inom exempelvis land- och marinarkeologi, konservering och kulturmiljöpedagogik.

www.kalmarlansmuseum.se

Antikvarisk medverkan – vad är det?

Alla kyrkor och kyrkogårdar tillhörande svenska kyrkan byggda före 1940 är skyddade enligt Kulturmiljölagen. Denna lag används också för att skydda vissa andra byggnader, så kallade byggnadsminnen. I Kalmar län handlar det om ca 135 byggnader, bebyggelsemiljöer, parker etc. När en sådan skyddad miljö ska förändras krävs ett särskilt tillståndsbeslut från länsstyrelsen, som får ställa villkor om hur åtgärderna ska utföras. Samma sak gäller när länsstyrelsen fattar beslut om så kallade byggnadsvårdsbidrag till olika kulturhistoriskt värdefulla miljöer eller byggnader runt om i länet.

För att åtgärderna ska genomföras enligt länsstyrelsens beslut, med antikvariskt perspektiv och traditionella metoder och material ”som innebär minsta möjliga skada” på byggnaden eller bebyggelsemiljön ska arbetet följas av antikvarisk expertis, den antikvariske medverkande. Denne ska vara fastighetsägaren och hantverkarna behjälplig med goda råd, följa och dokumentera arbetet samt redovisa genomförda åtgärder i en rapport.

Ottenby kungsgårds södra flygel

Antikvarisk medverkan vid invändig ombyggnad

Ottenby 1:2, byggnad nr. 3 enl. beslut från 1993-01-28 om statligt byggnadsminne, Ås socken, Mörbylånga kommun, Kalmar län, Öland

Författare	Bebyggelseantikvarie Jan Westergren
Foto	Författaren där inte annat anges
Granskad av	Antikvarie Magdalena Jonsson
Layout	Stefan Siverud
Diarienummer	Kalmar läns museum: 31-134-14 Riksantikvarieämbetet: 3.4.3-1053-2013 och 3.4.3-1053-2014
Kartor	Publicerade i enlighet med tillstånd 507-1417-10 från Lantmäteriverket.
Ägare/förvaltare	Per Sandberg, Statens fastighetsverk, FO Mark, Box 254, 751 05 Uppsala
Arrendator/brukare	Britt och Hans Wiström, Andreas Wiström, Ottenby Kungsgård, 386 64 Degerhamn
Huvudentreprenör	Bengt Petersson, BPB-Bygg, Södra Sandåsgatan 53, 386 34 Färjestaden
Köksinredning och ytterdörrar	Erik Michelsén, Michélsen Snickeri, Stora Frö 2432, 380 62 Mörbylånga
Innanfönster	Jimmy Elmbro, Snickeri Kvarnbacken, Storgatan 118, 386 35 Färjestaden
El-entreprenör	Rolf Pettersson, Rolfs Elektriska AB, Myrdalsgatan 17, 386 63 Degerhamn
VVS-entreprenör	Bosse Nordqvist, Bosses Rör i Mörbylånga AB, Bruksgatan 14, 386 51 Mörbylånga
Stenarbeten	Joakim Nilsson, Ölands stenmontage, Kleva Bygata 3, 386 60 Mörbylånga.
Revetering innertak	Mattias Ottosson, Calmarsunds Mur & Fasad AB, Byvägen 5, 388 92 Ljungbyholm
Rivningsarbeten/målning	Personal från Ottenby Kungsgård
Projektör/byggledning	Håkan Ekerå, Ekerå Byggkonsult AB, Box 50, 590 41 Rimforsa
Renoveringsperiod	Från juni 2014 till november 2015
Fältbesök skedde	Löpande, se lista sid 68-69
Övriga handlingar och digitala fotografier	Förvaras i Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Karta över Kalmar län med platsen markerad.

Innehåll

Kort om den aktuella byggnaden	6
Skyddsstatus.....	6
Historik.....	6
Utförda åtgärder	11
Utvändiga trappor och räcken.....	11
Ytterdörrar	12
Fönster	18
Källare	22
Golvbjälklag och golvbeläggningar.....	24
Öppningar i murade innerväggar	33
Rivna innerväggar av trä.....	36
Väggbeklädnader/ytskikt.....	43
Golvsocklar	49
Innertak.....	50
Befintlig och ny skåpinredning.....	53
Innerdörrar och trösklar.....	53
Vindstrappa i östra entrén (rum 2101).....	58
Kakelugnar.....	61
El- och VVS installationer	63
Kommentarer	67
Fältbesök.....	68
Sändlista	70

Kort om den aktuella byggnaden

Skyddsstatus

Byggnaden är skyddad som statligt byggnadsminne. Skyddsföreskrifterna omfattar såväl exteriör som interiör. Enligt skyddsföreskrifterna från 1993 får inte byggnadens yttre byggas om eller förändras på annat sätt. Invändigt får ingrepp inte göras i stomme, ursprunglig rumsindelning eller äldre fast inredning. Vård- och underhållsarbeten skall utföras med traditionella byggnadsmaterial och färger.

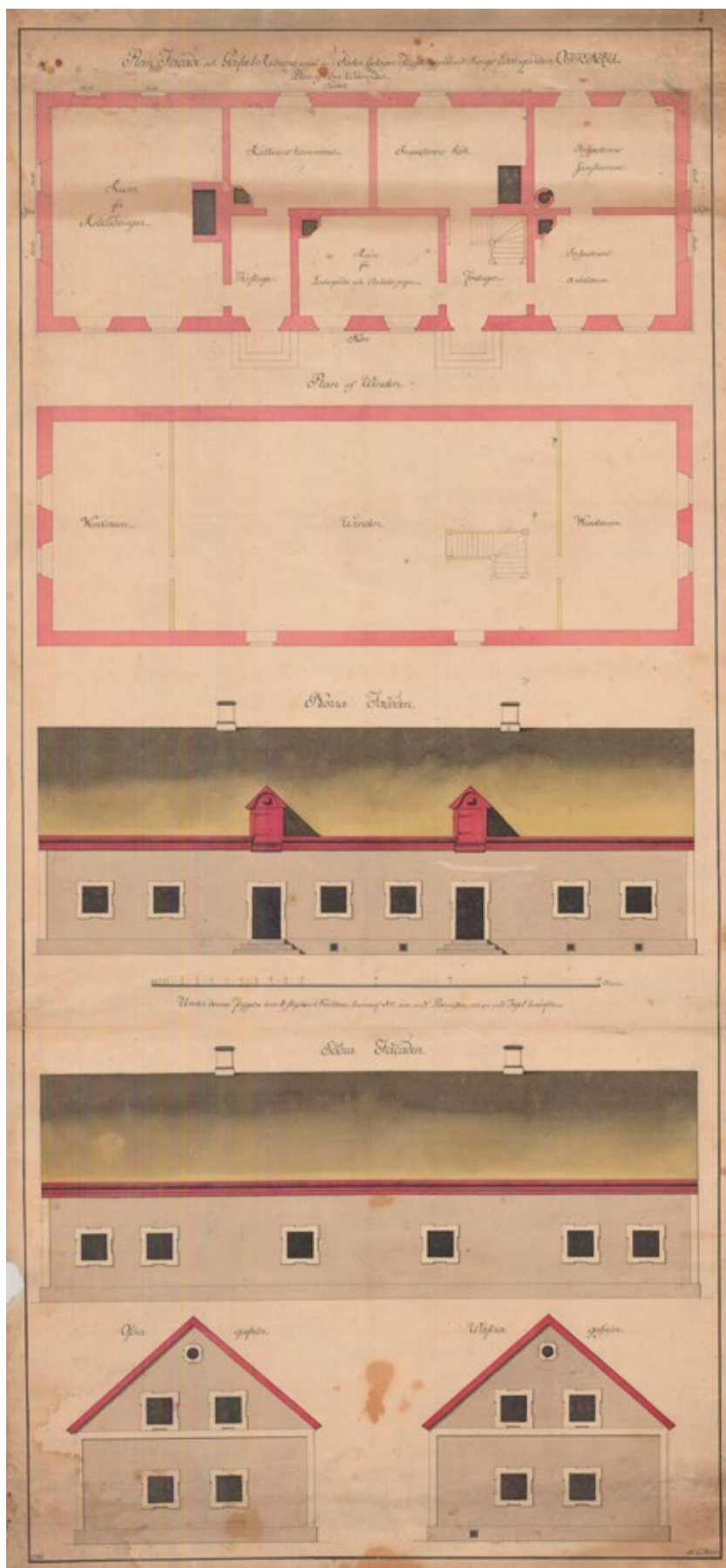
Vidare ligger fastigheten inom riksintresseområde (Ås 84012001) för kulturmiljövården och inom världsarvsområde, Södra Ölands odlingslandskap.

Historik

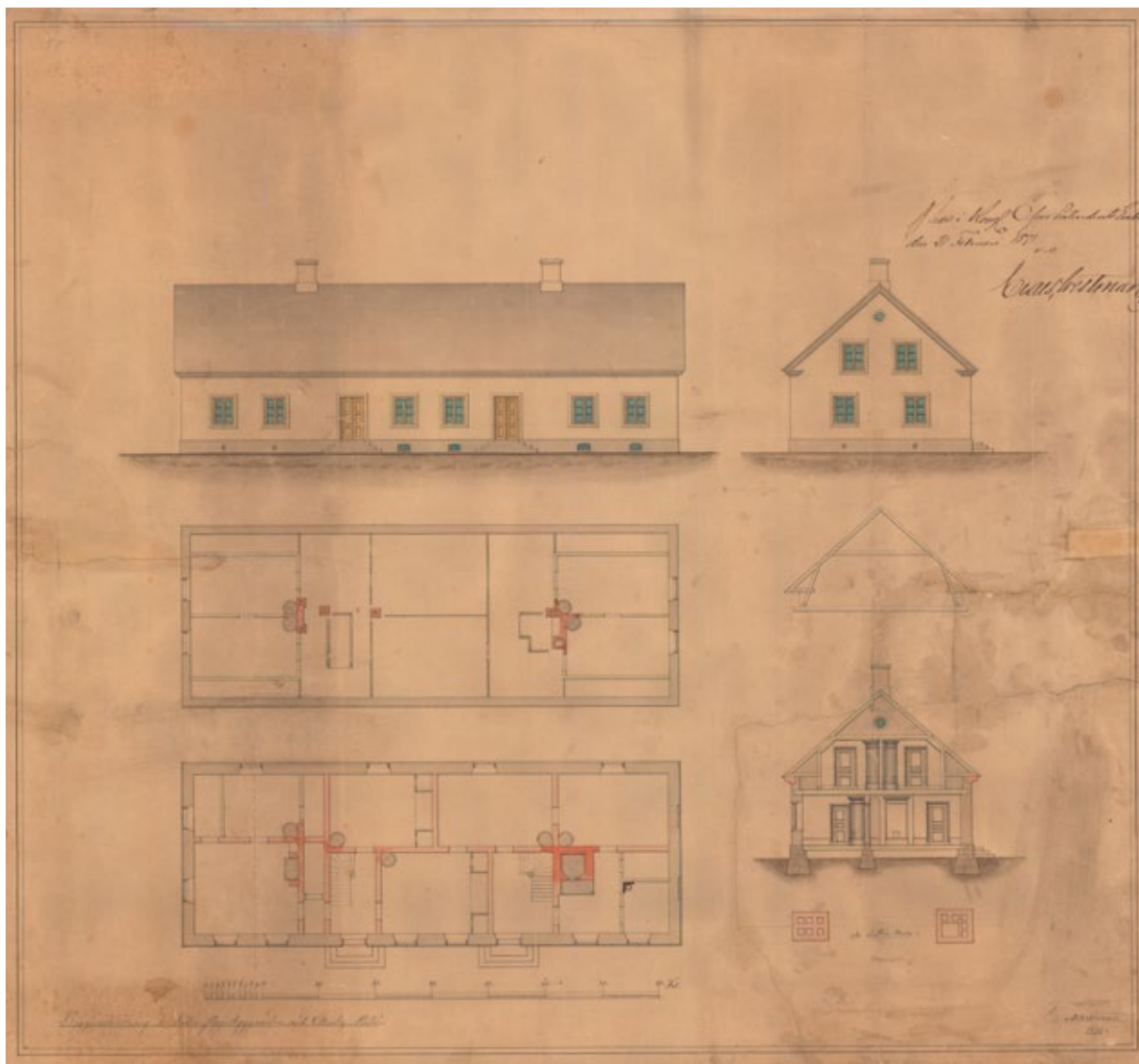
Inför den just genomförda ombyggnaden av södra flygeln sammanställdes en fördjupad historik av antikvarie Magdalena Jonsson vid Kalmar läns museum. Jonssons rapport är daterad i september 2013. Hon berättar där att det förekommer olika uppgifter om när byggnaden ursprungligen uppförts. Med stöd av bevarade ritningar från 1786, upprättade av fänrik Henric Georg Melin, har man antagit att huset byggts detta årtal. I de brandförsäkringshandlingar från 1835 som Jonsson studerat uppges dock flygeln ha tillkommit först 1802. Hennes teori är att ritningarna beställts 1786 men att bygget av någon anledning inte förverkligades förrän 1802.

Tillsammans med många andra byggnader på Ottenby kungsgård skadades flygeln svårt vid en brand 1870. Efter branden var murverket ändå i så gott skick att man kunde använda sig av det när huset återuppbyggdes. Nya ritningar till byggnaden upprättades av A Chronwall 1870. Återuppbyggnaden genomfördes med några undantag i enlighet med Chonwalls förslag. Jonsson redogör i sin rapport för avvikelserna. Bland annat fick ett av fönstren mot söder en asymmetrisk placering, som en anpassning till ett skafferi i byggnadens sydöstra hörn.

I samband med 2014-2015 års byggnadsarbeten har vissa nya iakttagelser och undersökningar gjorts. Under flygelns nordvästra del finns en källare som av utförandet att döma är äldre än från 1786 eller 1802. Källaren är smalare och kortare än den byggnadsvolym som syns över mark. Jämför planritningarna på sidorna 22 och 10. Antagandet att källaren är äldre gjordes främst med stöd av att den är försedd med samma typ av gluggar i alla väderstreck. Byggnaden som ursprungligen stått ovanpå källaren skulle antingen kunna vara samma som syns på schematiska kartor från 1600-talet, eller vara den byggnad som uppförts efter en fastighetssyn i början av 1730-talet, omnämnd i ett syneprotokoll från 1736. (Andrén, Erik, Ottenby kungsladugård, s. 91. I: Ås socken på Öland sydspets, Ås Hembygdsförening 1975.)

"Plan, Facade och GafvelRitning uppå en i söder belägen Flygelbyggnad vid Kongsladugården Ottenby". Ritning upprättad 1786 av fänrik Henric Georg Melin. Ur Ottenby stuteris arkiv, Landsarkivet i Vadstena.

A Chronwalls ritning inför flygelns återuppbyggnad efter brand 1870. Originalritningen förvaras i Riksarkivet, Stockholm.

När bottenvåningens golvbjälklag revs, se vidare nedan, gavs tillfälle till dendrokronologisk provtagning i de frilagda balkarna. Förhoppningen var att man både skulle lyckas datera källaren och fastställa om flygeln fått sin nuvarande storlek 1786 eller 1802. Av de sammanlagt elva prover som skickades för analys till laboratoriet för vedanatomi och dendrokronologi vid Lunds universitet kunde nio dateras. Huvuddelen av proverna, fem stycken, daterades till perioden 1784-1787. Två prover daterades till perioden 1798-1802, ett till vinterhalvåret 1869/1870 och ett till omkring 1735. Det sistnämnda hade tagits över den del

av källaren som är försedd med träbjälklag. Övriga delar av källaren har murade tunnvalv.

Provsvaren tyder på att flygelbyggnaden utan fördröjning uppfördes efter fänrik Henric Georg Melins ritning från 1786. Eftersom golvbjälklaget även innehåller balkar från omkring år 1800 är det rimligt att anta att man genomfört en större renovering vid denna tid, vilket skulle förklara brandförsäkringshandlingarnas uppgift om att huset uppförts år 1802. Provsvaret från 1869/1870 visar att man var tvungen att byta ut vissa balkar efter 1870 års brand. Källarens datering är fortfarande något osäker, eftersom två av de tre prover som togs där inte

Fotografi från dendrokronologisk provtagning av balkar i rum 2115. Tillsammans med tre andra prover daterades prov 1 och 2 till perioden 1784-1787.

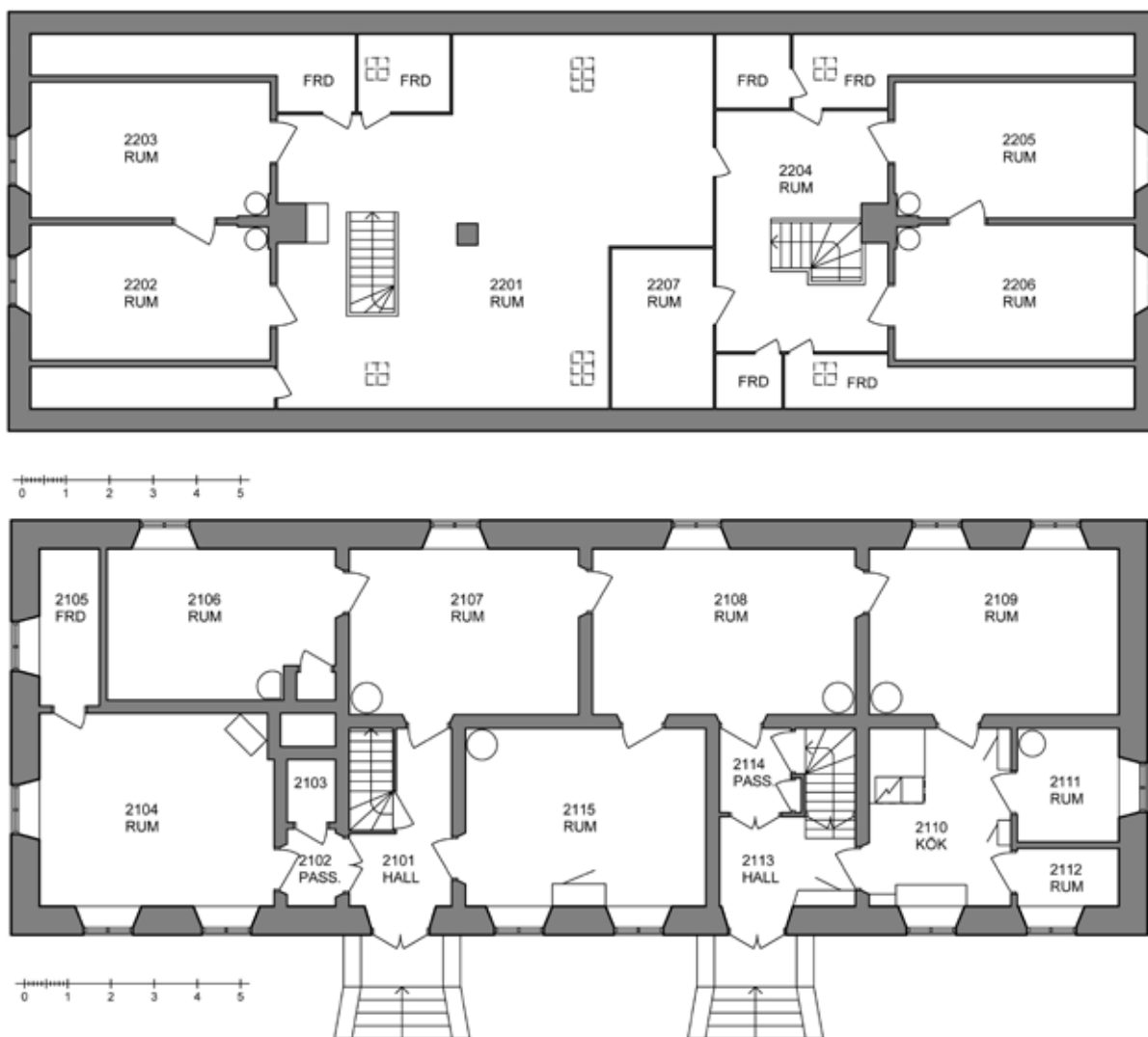

Elektrikern Daniel Pettersson från Rolfs Elektriska AB hjälpte till vid dendrokronologisk provtagning i källaren. Den aktuella balken daterades till omkring 1735.

kunde analyseras. Det enda lyckade provet tyder dock på att källaren tillkommit omkring år 1735. Sannolikheten att denna datering stämmer ökar genom de uppgifter som nämns i ett syneprotokoll från 29 oktober 1736. Där berättas att gårdens arrendator nyligen låtit uppföra två flyglar som inramade mangården i norr och söder. Flyglarna beskrivs som mer än 20 meter långa timmerhus med torvtak. Måttet 20 meter stämmer väl överens med källarens längd. De södra flygeln innehöll enligt protokollet en mjölkammare och fyra visthusbodar för torra varor.

Vilken användning den södra flygelns olika rum hade efter uppförandet 1786 framgår av Henric Georg Melins planritning, se sidan 7. Från den västra förstugan nådde man inspektorns bostad på två rum och kök, samt ett rum för ladugårds- och arbetspigor. I anslutning till den östra förstugan fanns dels ett stort rum för arbetsdrängar och ett mindre rum för rättaren.

Efter branden 1870 återuppfördes byggnaden, som nämnts ovan, i huvudsak enligt den ritning som upprättats av A Chronwall samma år. Jämfört med tidigare fick huset bland annat fler mellanväggar och innerdörrar. En annan större förändring var att det tillkom en vindstrappa från den östra förstugan. Vidare hade det rum som från början avdelats som arbetsrum för inspektorn byggts om till kök, med en stor murad ugn. Huset inredning i övrigt beskrivs utförligare i Magdalena Jonssons historik från 2013. Alla timmer- och plankväggar och alla dörrar eller övriga inredningsdetaljer av trä som fanns i huset innan ombyggnaden inleddes 2014 har rimligen tillkommit efter 1870. Bortsett från en återanvänd empirkakelugn från omkring 1820 i rum 2104 var även kvarvarande kakelugnar från 1870. Vid de undersökningar som gjordes i samband med 2014 års invändiga rivningsarbeten kunde de understa tapetskikten stilmässigt dateras till tiden omkring 1870. Undersökningarna visade också att man måste ha genomfört en relativt grundlig interiör renovering omkring 1920. Den beklädnad av träpanel som fanns på ytterväggarna före 2014 års rivningsarbe-

Södra flygelns över- respektive bottenvåning före ombyggnad. Ritning upprättad av BA Konsult Visby ark. Ur Ottenby kungsgårds vårdplan från 2010.

ten var underst klädda med tidningssidor och tapeter från omkring 1920. Av utförandet att döma hade även de flesta av bottenvåningens brädgolv tillkommit vid samma tid, liksom t ex brädväggarna i hallen (rum 2204) utanför gavelrummen i övervåningens västra del.

Södra flygelns renoverades utvändigt år 2001. Man lade om det skifferklädda yttertaket. Dörrar och fönster fick sin nuvarande grågröna färgsättning. Interiören har dock inte åtgärdats sedan byggnaden slutade användas som bostad

för gårdens personal vid mitten av 1900-talet. De nyaste tapetskikten i huset kunde dateras till omkring 1950. Från ungefär samma tid fanns också en elektrisk spis, ett handfat och viss skåpsinredning. Under cirka 60 år, fram tills den just genomförda invändiga renoveringen påbörjades, har huset använts som förråd. Avsaknaden av uppvärmning under så lång tid har bidragit till att många renoveringsåtgärder blivit mer omfattande än planerat.

Utförda åtgärder

Den antikvariska medverkan har skett i samband med tillståndsgivning för aktuella åtgärder enligt 7 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen. Tillstånd utfärdat av Riksantikvarieämbetet.

Utvändiga trappor och räcken

Tillstånd före renovering

Flygeln har två utvändiga trappor mot norr, en framför östra och en framför västra entrén. Trappornas form överensstämmer inte med A Chronwalls ritning från 1870, se sidan 6, men är av det ålderdomliga utförandet att döma troligen ändå från denna tid eller äldre. Som äldst kan de vara från 1786. Trapporna vidgar sig mot norr. Stegen och vilplanen är av kalksten. Utsidorna mot öster och väster är putsade och avfärgade med vit kalkfärg. Stegen och vilpla-

nen avslutas åt sidorna mot kalkstenar som ligger ovanpå trappan. Den östra trappan har fem sättsteg, den västra sex.

Trappornas stenar hade rört sig. Lutningen och den varierande steghöjden gjorde att trapporna var svåra att gå i. Den västra trappan hade före byggstart, utan diskussion med antikvarisk medverkande, försetts med en handledare av svartmålat fyrkantstål.

Trapporna framför flygelns östra och västra entré före åtgärd. Fotografi från nordost.

Den västra trappan hade före byggstart försetts med en enkelt utformad handledare av fyrkantstål. Trappan skall under våren 2016 förseas med nya räcken av samma typ som monterats vid den östra entrén.

Vidtagna åtgärder

Ursprungligen planerades inga åtgärder för de utvändiga trapporna. Efter möte på plats 2014-09-11 upprättade Håkan Ekerå ett förslag till en ramp i lutning 1:20 mot öster i anslutning till den östra entrén. Förslaget godkändes av Riksantikvarieämbetet genom beslut 2014-10-03. I mars 2015 reviderades ritningen avseende vilplanets utförande. För att man skulle kunna få plats att vända med rullstol framför entrédörren föreslogs vilplanet utvidgas mot norr, samt förses med räcke. Enligt e-post 2015-04-15 från Håkan Ekerå godkändes förändringen av Riksantikvarieämbetet under förutsättning att vilplanets utvidgning utfördes av kalksten. Vid byggmöte 2015-08-26 togs dock beslut om att trappan inte skulle förses med ramp. Brukarna menade att de tills vidare var nöjda om de båda trapporna kompletterades med räcken vid sidorna. Efter förslag från antikvarisk medverkande utformades de på samma sätt som de räcken vilka satts upp framför entréerna till kyrkorna i Gräsgård och Södra Möckleby i samband med att de tillgänglighetsanpassades 2013. Under projektets slutskede togs även beslut om att lägga om stenarna till de båda trapporna.

Vid slutbesiktning hade den östra trappan lagts om och försetts med räcken. Samma åtgärder planeras för den västra trappan under början av 2016.

Sten- och murningsarbetena utfördes av Ölands stenmontage. Räckena tillverkades av gårdens egen personal.

Ytterdörrar

Pardörrar mot norr

Tillstånd före reovering

Södra flygeln har två pardörrar mot söder. Dörrarnas utformning överensstämmer inte helt med A Chronwalls ritning, men är ändå med största sannolikhet från 1870. På ansökningshandlingarnas planritning illustreras

Östra entrén efter omläggning av trappa och byte av entrédörr.

Östra entréns trappa med nya räcken i svartmålat smide. Foto: Andréas Wiström.

båda pardörrarna som inåtgående, medan de på vårdplanens planritning är utåtgående. I verkligheten var det västra dörrparet inåtgående och det östra utåtgående. Ursprungligen var båda inåtgående. Det östra dörrparet måste ha byggts om till utåtgående i samband med en renovering under 1900-talet. Samtidigt kompletterades öppningen med ett inåtgående dörrpar på insidan, så att det bildades ett vindfång.

När byggnaden dokumenterades inför byggstart 2014 fanns inte den östra dörröppningens inre dörrblad kvar. Där fanns bara gångjärn och rester av en brädvägg.

Vidtagna åtgärder

Den östra pardörrens befintliga utåtgående utförande försvårade användningen av den ramp som planerades i anslutning till entrén. Vidare ansågs dörren inte uppfylla moderna krav på isolering. Ett ritningsförslag som upprättades av Håkan Ekerå i mars 2015 innebar att dörröppningen skulle kompletteras med en inåtgående enkeldörr. Tanken var att brukarna skulle använda sig av den nya enkeldörren och låta den gamla pardörren stå uppställd. Frågan diskuterades vid byggmöte 2015-05-06. Antikvarisk medverkande var tveksam till förslaget, eftersom den enkeldörr som då skulle vara synlig större delen av tiden skulle förändra huvudfasadens arkitektur. Efter att ha övervägt olika alternativ enades mötet om att det i detta fall skulle vara bäst att ställa undan den befintliga utåtgående pardörren och ersätta den med en nytillverkad inåtgående kopia. Eftersom en ny dörr kan utföras isolerad krävdes ingen kompletterande enkeldörr av klimatskäl och genom att låta dörrbladen vara inåtgående skulle de inte vara i vägen för rullstol på vilplanet utanför entrén. Vidare kunde den nya pardörren förses med öppningsbeslag som gör den lätt att hantera för personer i rullstol. Efter presentation per telefon och e-post godkändes förslaget av Riksantikvarieämbetet 2015-05-11.

Den nya pardörren till östra entrén tillverkades av snickaren Erik Michelsén i Stora Frö. Den har samma indelning och profiler som den

Östra entrén hade utåtgående pardörrar.

Östra entréns pardörr sedd från insidan före åtgärd.

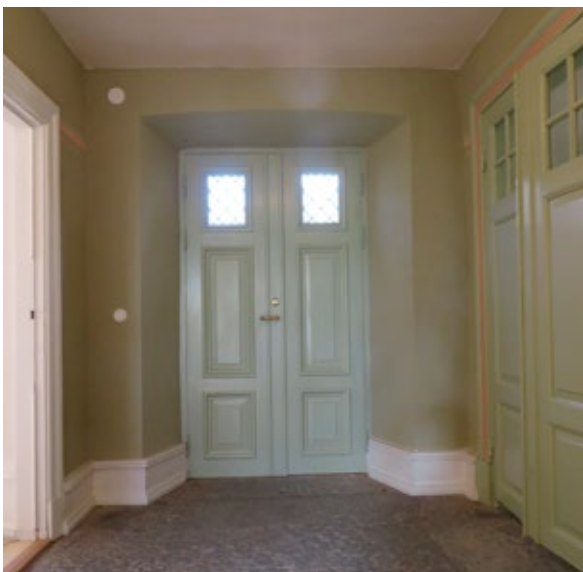

Östra entrén har fått en ny inåtgående pardörr.

gamla dörren, men är något tjockare eftersom den är isolerad. De gjutjärnsgaller som satt framför de gamla dörrbladens glasöppningar flyttades över till de nya dörrbladen. Dörren försågs med ett modernt lås och ett trycke av modellen ASSA Epok 1887. Antikvarisk medverkande hade i första hand förordat ett svarvat dörrvred av samma typ som tidigare, men den modellen gick inte att kombinera med det nya låset. Dörren förbereddes för montage av automatisk dörröppnare, vilket innebar att karmens mått ökades något i överkant och att alla erforderliga elledningar drogs fram. Man var dock överens om att inte montera någon dörröppnare i detta skede. Tröskelns utförande och höjd anpassades efter aktuella tillgänglighetskrav. Den gamla dörren lades upp i ett av södra flygelns vindsrum mot öster.

Den nya dörren målades med linoljefärg i samma grågröna kulör (NCS S 4010-G30Y) som den gamla dörren haft sedan husets utvändiga renovering 2001.

En enkel undersökning av den gamla dörrens äldre färgskikt visade att den ursprungligen varit gul. (Lägg märke till att såväl dörrar som fönster är gula på A Chronwalls ritning från 1870.) Därefter hade den målats mörkt rödbrun, beige, turkos, vit och ljus gråblå. Överst fanns flera olika grågröna nyanser.

Den nya pardörrens insida. Dörren har förberetts för montage av öppningsautomatik.

Altandörr mot söder

Tillstånd före renovering

Innan arbetena påbörjades 2014 hade byggnadens fasad mot söder fem fönster. Före 1870 års återuppbyggnad efter brand hade fasaden sex fönster, indelade på det sätt som visas på Henric Georg Melins fasadritning från 1786. I samband med återuppbyggnaden 1870 murades de båda blindfönstren längst åt öster igen och ersattes av ett fönster placerat ungefär mitt emellan de tidigare öppningarna. Förändringen gjordes av praktiska skäl, för att kunna inreda ett skafferi i husets sydöstra hörn, och bröt mot fasadens symmetriska uppbyggnad. Fönstret längst åt öster har samma indelning och konstruktion som byggnadens övriga fönster, vilket visar att alla tillkommit efter 1870.

Vidtagna åtgärder

Enligt de handlingar som godkänts av Riksantikvarieämbetet skulle det asymmetriskt placerade fönstret längst åt öster på flygelns södra fasad ersättas av en altandörr, för passage från rum 2106 till den planerade uteplatsen.

Vid byggmöte 2015-02-03 framförde brukarna önskemål om att låta det befintliga fönstret sitta kvar och istället ta upp en ny öppning för altandörren, så att rummet skulle få två ljusöppningar mot söder. Tillsammans med ett antal övriga frågor som uppkom vid byggmötet framförde antikvarisk medverkande önskemålet om en ny muröppning till Riksantikvarieämbetet via e-post 2015-02-04. Vid denna kontakt gavs inget tillstånd till förändringen. I sitt svar framhöll Riksantikvarieämbetet att en helt ny öppning var en ovarsammare åtgärd än rivning av en fönsterbröstning. Efter att brukarna tagit direktkontakt med ämbetets handläggare och förklarat hur viktig åtgärden var för dem gavs trots tidigare besked tillstånd till en ny muröppning. Ett villkor var att avståndet mellan dörröppningen och fönstret skulle vara samma som mellan de båda befintliga fönstren längst åt väster på samma fasad. Tanken var att fasadens ursprungliga symmetri i någon mån skulle återställas.

Flygelns fasad mot söder. Fasadens ursprungliga symmetriska fönsterindelning framgår av Henric Georg Melins ritning från 1786. Den asymmetriska indelningen tillkom 1870.

När ytterväggens insida var frilagd från träpanel och puts framgick att ytan var klädd med tegel. Eftersom det inte syntes några spår av de ursprungliga fönsteröppningarna från 1786 bör den invändiga tegelbeklädnaden ha tillkommit 1870. Antagandet stärks också av att det inte fanns några spår av sot från 1870 års brand på teglet.

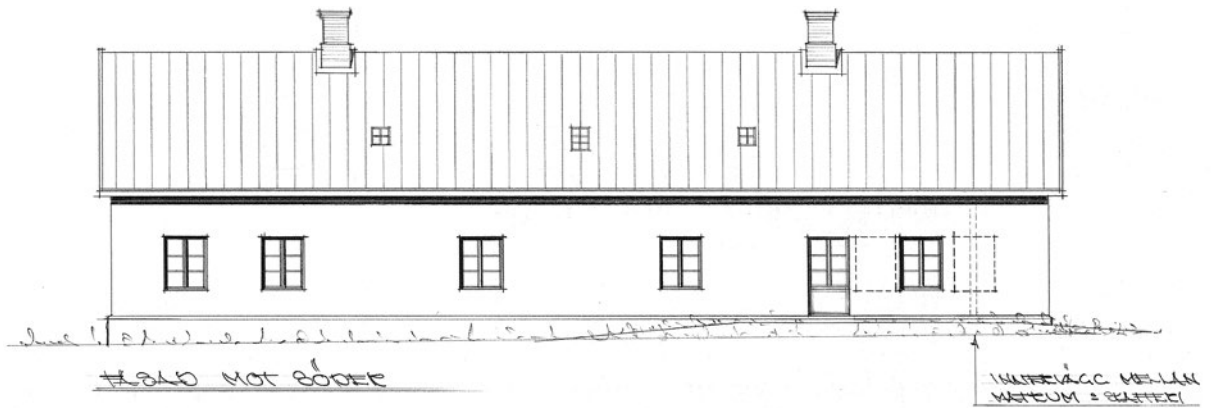
På den reviderade fasadritningen illustrerades den nya altandörren som ett fönster med panelklädd bröstning. Den var avsedd att utföras som en enkeldörr med fast mittpost på fönsterdelen. Antikvarisk medverkande framhöll att den nya dörren av antikvariska och estetiska skäl hellre borde utformas som en traditionell glasförsedd pardörr med spegelindelning, enligt förebilder som finns i byggnaden. Vid byggmöte 2015-05-06 togs beslut om att låta Michélsen Snickeri bygga dörren i enlighet med de antikvariska rekommendationerna, även om det medför att alla tillgänglighetskrav för nybyggnader inte följs fullt ut. Utförandet godtogs enligt muntligt besked från Mörbylånga kommuns stadsarkitekt Marie-Christin Svensson.

Fönsteröppning från 1870 efter rivning av invändig panel och puts. Till vänster i bild syns rester efter en riven timmervägg.

Rum 2106 efter komplettering med ny altandörr.

Ovan:
Ändringsritning,
södra fasaden.

Närbild av södra
fasadens östra del
före åtgärd.

Närbild av södra
fasadens östra del
efter upptagning
av muröppning och
montering av ny
altandörr. Dörren
har utformats som en
traditionell pardörr.
Glasöppningarnas
indelning är anpassad
till byggnadens
fönster.

Fönster

Fönster på botten- och vindsvåning

Tillstånd före renovering

Södra flygeln har sammanlagt 18 sexdelade tvåluftsfönster som med största sannolikhet är från 1870. De har ett ålderdomligt utförande, med separata ytter- och innerbågar. När ombyggnadsarbetena inleddes 2014 fanns inga innerbågar kvar på plats. Bland de innerbågar som återfanns i olika förrådsutrymmen var det bara någon enstaka som passade.

Utvändigt var fönstren målade med linoljefärg i samma grågröna kulör (NCS S 4010-G30Y) som ytterdörrarna. Kulören återfinns på motsvarande ytor även hos den norra flygeln, samt på många andra byggnader inom området. Invändigt var några av bottenvåningens fönster i husets östra del ådringsmålade i brunt. Karmar och mittpost till övervåningens fönster var invändigt täckmålade i en ljusgrön kulör. I övrigt hade insidan av alla fönster lämnats obehandlade ända sedan 1870.

Vidtagna åtgärder

Eftersom man inte kunde återfinna mer än någon enstaka ursprunglig innerbåge har fönstren försetts med nytillverkade innerbågar, tillverkade vid Snickeri Kvarnbacken i Färjestaden. De nya innerbågarna har samma spröjsindelning som ytterbågarna och är utförda på traditionellt sätt, bortsett från att samtliga är försedda med gångjärn. Enligt beslut vid byggmöte 2015-06-04 har sammanlagt nio fönsterbågar utförts öppningsbara med hjälp av klinka. Efter samråd mellan i första hand snickeriet och antikvarisk medverkande användes en klinka av modell 5080 från Eskilstuna kulturbeslag. Modellen var vanlig från 1860. De fasta bågarna hålls på plats med hjälp av bladreglar av modell 5110 från samma leverantör.

De nya innanfönstrens båda sidor och de gamla fönstrens insida har målats med vit linoljefärg.

Fönster i rum 2104 före åtgärd. I denna del av huset var fönstren invändigt ådringsmålade i brunt.

Fönster i rum 2106 före åtgärd. Samtliga fönster var sannolikt från 1870. Inga innerbågar var bevarade på plats.

Fönster mot söder under pågående montering av nya innerbågar.

Fönster mot söder efter avslutade arbeten.

Brukarna önskade även måla fönstrens utsida vit, men efter diskussion med Riksantikvarieämbetet togs beslut om att bevara den befintliga grågröna kulören (NCS S 4010-G30Y). Fönstrens utsida målades med linoljefärg.

Takfönster

Tillstånd före reovering

Byggnaden har sammanlagt sex takfönster, tre mot norr och tre mot söder. Fönstren är av traditionell typ, med ram av gjutjärn. Troligen är de bevarade sedan 1870.

Takfönstrens ramar var i behov av ommålning och några glas hade sprickor.

Vidtagna åtgärder

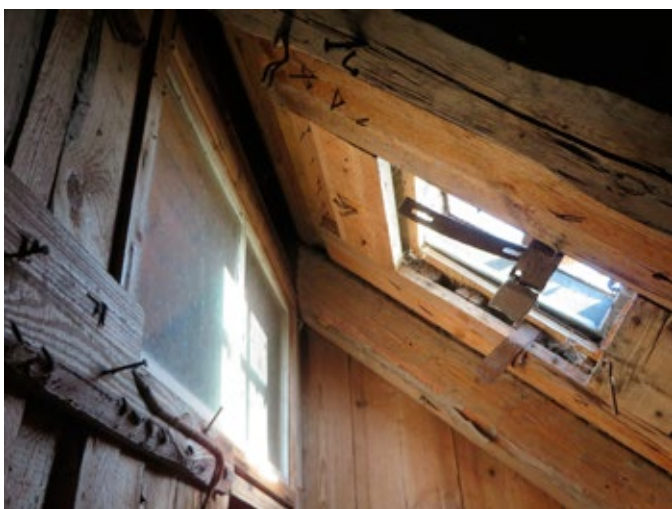
I de handlingar som upprättades inför ombyggnaden nämndes ingenting om takfönstren, men i samband med byggmöte 2014-12-16 uppmärksammades fönstrens oisolerade utförande. För att undvika problem med kondens föreslog byggnadsentreprenören byte till nya takfönster. Eftersom byggnadsarbetena på vinden endast berörde den västra delen var det bara takfönstren närmst den västra gaveln som berördes, ett på norra och ett på södra takfallet.

Förslaget togs upp med Riksantikvarieämbetet, som inte godkände förändringen utan förordade en lösning som innebar att de gamla fönstren kunde bevaras. Efter fortsatta diskussioner och undersökningar vid efterföljande byggmöte togs beslut om att komplettera de båda aktuella fönstren med isolerrutor invändigt. Åtgärden skulle genomföras i samband med byggnadsarbeten i de förrådsutrymmen som finns mot norr och söder i anslutning till den övre hallen, rum 2204. Isolerrutorna hade inte monterats före slutbesiktning 2015-10-21.

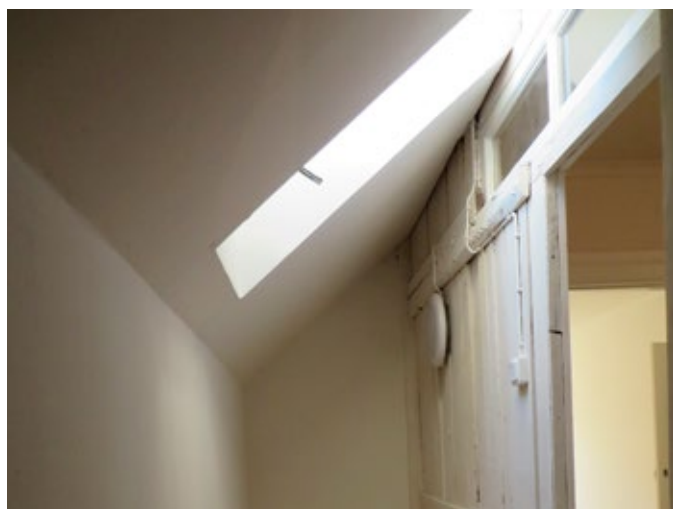
Utvändigt har de gamla takfönstren rostskyddsbehandlats och målats om i svart färg. Spräckta glas har bytts ut.

Flygeln sedd från gårdens huvudbyggnad i nordväst. I takfallet syns tre gamla gjutjärnsfönster. Takfönstren är troligen bevarade från 1870. Skifferbeläggningen lades om 2001.

Takfönster mot söder. Brädväggen och det invändiga fönstret till vänster i bild hade troligen tillkommit omkring 1920.

Takfönster och vindsutrymme mot söder efter åtgärd. För att yttertakets skulle kunna isoleras blev det nödvändigt att minska höjden på det invändiga fönstret.

Fönsterbänkar

Tillstånd före renovering

Alla ovan beskrivna fönster i byggnadens botten- och vindsvåning hade fönsterbänkar av trä. Bänkarnas utförande, slitage och skador tydde på att de var lika gamla som fönstren, d.v.s. från 1870. På bottenvåningen hade bänkarnas främre del förlängts i samband med att ytterväggarna invändigt kläddes med träpanel omkring 1920. Bänkarna var vitmålade. I många fall var färgen kraftigt vitträd.

Vidtagna åtgärder

Fönsterbänkarna lossades av byggnadsentreprenören i samband med att ytterväggarnas panelbeklädnad revs. Man upptäckte då att de flesta var kraftigt rötskadade på undersidan. Brukarna önskade ersätta dem med nya bänkar av kalksten. Frågan togs upp vid upp vid ett flertal tillfällen. I ett mail från Riksantikvarieämbetet den 2015-02-04 fastslogs att fönsterbänkarnas material inte fick bytas från trä till sten, men att rötskadade eller i övrigt allvarligt skadade fönsterbänkar kunde ersättas. Enligt byggnadsentreprenören fanns bara ett par bänkar som var i tillräckligt gott skick för att kunna återanvändas. Till sist kunde alla inblandade enas om en kompromiss som innebar att man byggde nya fönsterbänkar av trä och sedan lade en lös kalkstensskiva ovanpå. Den framskjutande profilerade delen av träbänkarna har samma tjocklek som de gamla fönsterbänkarna haft, medan den inre delen utförts något tunnare för att få plats med de nya kalkstensskivorna. Ingen av de ursprungliga träbänkarna återanvändes.

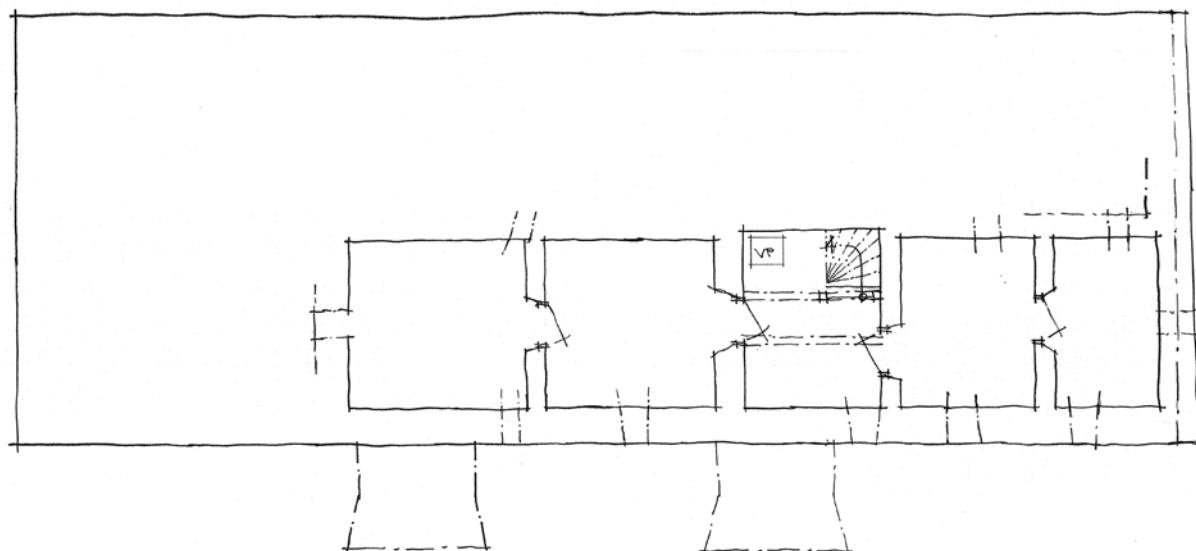
Fönsterbänkarna till vindsvåningens båda fönster mot väster bevarades och målades om med vit linoljefärg.

För att tillgodose brukarnas önskemål om att kunna lägga kalkstensskivor i fönsternischerna är de nya fönsterbänkarna av trä är något tunnare än de gamla var.

I övervåningens båda renoverade rum mot väster har de gamla fönsterbänkarna bevarats.

Källarplan. Ritning upprättad av Ekerå Byggkonsult AB.

Rum med träbjälklag under västra entréns farstu. Husets värmecentral placerades i rummets inre del.

Källare

Tillstånd före renovering

Huset har en källare som nås via en trätrappa från rum 2114, innanför den västra entréns hall. Utrymmet under hallen har takbjälklag av trä. Källarens övriga fyra rum är försedda med murade tunnvalv. Rummet längst åt väster har inslag av tegel i tunnvalvet. Övriga valv är utförda av kalksten. Golvytorna är belagda med kullersten. Det finns små fönstergluggar i samtliga väderstreck. Dendrokronologisk provtagning tillsammans med arkivuppgifter tyder på att källaren byggts omkring år 1735.

Klimatet i källaren hade varit mycket fuktigt under lång tid. Träbjälklaget över rummet i källarens mitt var röt- och svampskadat och delar av bjälklagsfyllningen hade fallit ner. I källaren fanns också övrigt löst virke och skräp.

Vidtagna åtgärder

Allt virke och övrigt löst material har städats bort. Rummet i källarens mitt har fått ett nytt innertak av trä. Bostadens värmecentral har placerats intill trappan. Fönstergluggen mot norr i det välvda rummet längst på öster har försetts med en frånluftsfläkt, för att källarens luft skall ventileras ut och inte tränga upp i bostadsrummen.

Källarens rum längst åt öster före åtgärd.

Samma rum efter städning.

Fotografi från undersökning av golvbjälklag i rum 2104.

Golvbjälklag och golvbeläggningar

Tillstånd före renovering

Golvytorna i hall (rum 2101) och passage (rum 2102) innanför flygelns östra entré var belagda med oregelbundna kalkstenshällar. Kalkstenarna låg i grus ovanpå den underliggande källarens murade tunnvalv. Golvet i det lilla toaletterummet (rum 2103) var av gjuten betong. I anslutning till den murade spisen i rum 2110 låg två rektangulära kalkstenhällar, varav den ena var behuggen i ett randigt mönster. Framför alla kakelugnar fanns kalkstenshällar.

Alla övriga golvtytor i såväl bottenvåningen som på vinden hade brädgolv och träbjälklag. Som nämnts i historiken har bottenvåningens golvbalkar daterats till fyra olika byggnadsskeden, omkring 1735, 1786, 1802 och 1870. Det förstnämnda årtalet, 1735, gäller bara bjälklaget i hallen (rum 2113) innanför västra entrén och antas hänga ihop med källarens tillkomst. Undersökningarna tydde på att de flesta av balkarna tillkommit i samband med att flygel fick

sina nuvarande yttermått 1786. Som framgår av bilderna på sidorna 9, 22 och 26 var det många gamla balkar som återanvändas efter 1870 års brand. Dessa hade ett tunt skikt av kol ytterst. Övriga delar av bottenvåningens och vindens träbjälklag måste ha förnyats efter branden. På hela övervåningen finns fortfarande 1870 års brädgolv kvar. Brädorna har här varierande mått och många är över 20 cm breda. I bottenvåningen hade brädgolven i de allra flesta rummen förnyats ytterligare en gång, troligen omkring 1920. Här var golven lackade och alla brädor hade samma bredd, ca 12,5 cm. Brädorna, som var omkring 38 mm tjocka, var inte spikade direkt mot de gamla balkarna utan låg ovanpå omkring 35 mm tjocka distansreglar. I skafferiet (rum 2105) och den västra hallen (rum 2113 och 2114) fanns fortfarande samma typ av ålderdomliga brädor som på övervåningen.

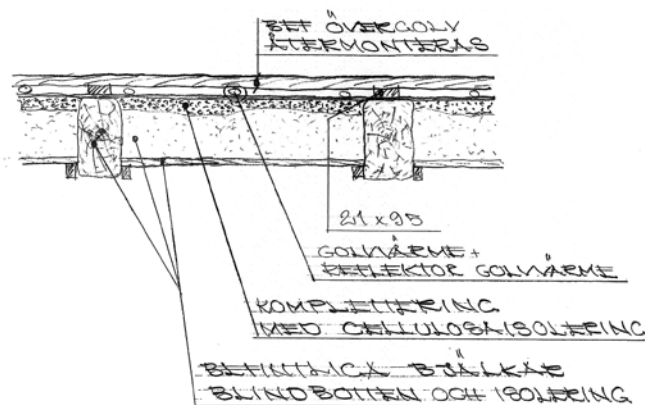
Vidtagna åtgärder

När projektet planerades hade man inledningsvis förutsatt att bottenvåningens golvbjälklag i huvudsak skulle kunna bevaras. Eftersom golvvärme skulle installeras behövde brädgolvet demonteras. Efter reparation av eventuella rötskador, komplettering med cellulosaisolering och installation av värmeledningar var tanken att större delen av de befintliga golvbrädorna skulle läggas tillbaka. Det tänkta utförande redovisades på en detaljritning som ingick i underlaget till Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut från 2014-03-18.

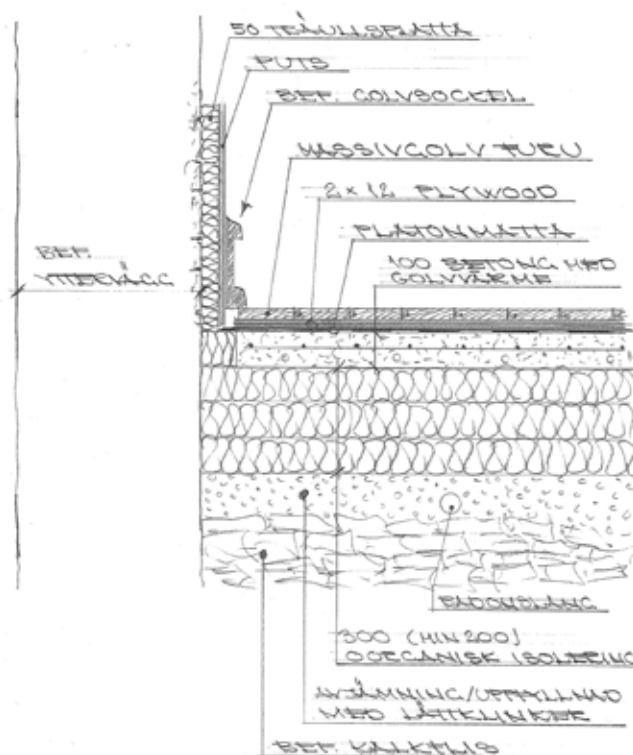
Vid undersökningar i samband med ett möte på plats 2014-09-09, då även Riksantikvarieämbetets handläggare deltog, konstaterades att bottenvåningens bjälklag var i sämre skick än förväntat. Efter mötet ansökte Statens fastighetsverk om att få riva och ersätta alla äldre delar utom de bärande balkarna. Åtgärderna beviljades i Riksantikvarieämbetets tillstånd från 2014-10-03.

Balkarna var frilagda vid byggmöte 2014-11-06. Byggledaren fastslog då att balkarna var så röt- och brandskadade att de inte var möjliga att bygga in i en ny konstruktion. Istället föreslogs ett modernt betongbjälklag, med ett massivgolv av furu ovanpå. Den förslagna nya konstruktionen framgår av detaljritningen här intill.

Dagarna efter byggmötet diskuterade antikvarisk medverkande och Riksantikvarieämbetets handläggare olika alternativ till armerad betong, bland annat s.k. EPS-betong (betong med inblandning av cellplastkuler) och traditionell kalkgjutning. Antikvarisk medverkande frågade den erfarne konstruktören Laine Montelin från Tyréns om råd angående de alternativa materialen. Bland annat beroende på de särskilda krav på radontäthet som ställs i området vågade Montelin inte rekommendera EPS-betong eller kalkgjut-

Utsnitt av detaljritning som ingick i underlaget till Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut från 2014-03-18.

Detaljritning upprättad efter byggmöte 2014-11-06.

ning, eftersom dessa konstruktioner spricker lättare än vanlig armerad betong. Ett annat problem med kalkgjutning är enligt Montelin att den till skillnad från betong släpper igenom en del fukt, vilket kan leda till att armeringsjärn börjar rosta. Efter redovisning av synpunkterna från Montelin godtog Riksantikvarieämbetets handläggare den nya bjälklagskonstruktion som föreslagits av Ekerå efter byggmöte 2014-11-06.

Frilagda golvbalkar i rum 2104. Fotografi taget i samband med provtagning för dendrokronologisk datering. De båda avsågade balkarna daterades till perioden 1784-1787.

Frilagda golvbalkar i rum 2109. Fotografi taget i samband med provtagning för dendrokronologisk datering. Den avsågade balken daterades till perioden 1798-1802.

Rum 2104. Alla delar av det gamla träbjälklaget har tagits bort och markytan har täckts med leca.

Ett nytt betongbjälklag har gjutits. Fotografi taget från rum 2106 mot rum 2104 i samband med byggmöte 2015-02-03. På bilden syns Andreas Wiström, Håkan Ekerå, Hans Wiström, Bengt Petersson, Per Sandberg och Daniel Pettersson.

Rum 2109 före renovering.

Rum 2109 efter renovering.

Östra entréns farstu (rum 2101) före renovering.

Farstun efter renovering.

De flesta av farstuns gamla kalkstenshällar kunde läggas tillbaka på ursprunglig plats.

Rum 2206 före renovering.

Rum 2110 före renovering.

Rum 2110 efter renovering.

Rum 2206 efter renovering. På övervåningen har de gamla brädgolven från 1870 bevarats.

Bottenvåningens nya golvbrädor är 180 mm breda och enligt önskemål från brukarna förbehandlade med vit s.k. hårdvaxolja.

I köket (rum 2104) har golvytorna i närmast den nya skåpsinredningen mot norr och öster belagts med kalkstensplattor, se bild nr 4 på sidan 55. Den nya kalkstensytan fortsätter även in i skafferiet (rum 2105).

Golvytorna i de rum som efter ombyggnaden används som wc, dusch och tvättstuga/grovkök (2103, 2110, 2111 och 2112) har belagts med kvadratiska grå klinkerplattor.

Alla gamla oregelbundna kalkstenschällor som låg innanför den östra entrén (rum 2101 och 2102) lyftes bort inför gjutningen av det nya betongbjälklaget. Hällarna försågs med littera. I samband med att golvytorna i entrén skulle återställas hölls ett möte där entreprenören Ölands stenmontage tillsammans med antikvarisk medverkande och brukarna kom överens om vilka hällor som var möjliga att

återanvända. De allra flesta kunde läggas tillbaka på ursprunglig plats, men några få hällor bedömdes som allt för trasiga och det fattades sten till delar av den yta där den befintliga vindstrappan stått (se separat rubrik nedan). Som ersättning lades liknande stenar som entreprenören tillvaratagit från andra projekt.

Den enda del av bottenvåningen som efter avslutade arbeten fortfarande har golvbjälklag av trä är rummen (2113 och 2114) just innanför den västra entrén. Rummen ligger ovanpå den centrala del av källaren som inte är försedd med murade tunnvalv. Här har man rivit alla delar av det befintliga golvbjälklaget utom de grova balkarna. Innan balkarna byggdes in i det nya träbjälklaget högs det brandskadade yttersta skiktet bort.

Golvet till övervåningens nyinredda badrum (rum 2207) har belagts med en grå plastmatta. I övrigt har våningsplanets alla gamla brädgolv bevarats. Golven har endast rengjorts.

Vägg mot söder i rum 2104 före åtgärd.

Fotografi från rum 2104 mot rum 2106 efter upptagning av en ny öppning.

Öppningar i murade innerväggar

Tillstånd före renovering

Riksantikvarieämbetet gav genom beslut 2014-03-13 tillstånd att ta upp breda öppningar i de murade innerväggarna mellan rum 2104 och 2106 samt mellan rum 2107 och 2108. Innan husets ombyggnad påbörjades 2014 fanns det ingen öppning mellan rum 2104 och 2106. Mellan rum 2107 och 2108 fanns en dörröppning med en sidohängd spegeldörr.

Vidtagna åtgärder

På A Chronwalls planritning från 1870 finns en dörröppning mellan de rum som senare fått nummer 2104 och 2106. Som nämnts ovan fanns öppningen inte kvar 2014. Det tidigare läget framgick dock genom skarvar i golvsocklarna. Eftersom golvsocklarna sannolikt tillkommit omkring 1920, i samband med att brädgolvet förnyades, bör igensättningen ha gjorts strax innan huset togs ur bruk som bostad vid 1900-talets mitt. När väggens tapeter togs ner i november 2014 framgick att öppningen varit 121 cm bred. I rum 2106 var det

86 cm från öppningens östra sida till innerväggen mot rum 2105. Överstycket var välvt. Från golvnivå till valvets mitt var det 214 cm och vid sidorna 205 cm. Antikvarisk medverkande föreslog att den nya öppningen skulle begränsas till de ursprungliga måtten. Man var dock mån om att få den öppenhet mellan rummen som efterfrågats av brukarna och valde därför att fullfölja rivningarna i enlighet med tillståndsansökans ritningar.

För att binda samman matsalen (rum 2107) med salongen (2108) utökades också den befintliga dörröppningen mellan de båda centrala rummen till en omkring 2,5 m bred öppning. Vid rivningen utökades öppningen något åt norr, för att ge plats åt rör och ledningar från övervåningen. Installationerna byggdes sedan in, så att öppningen efter arbetet slutförts har den bredd som redovisas på ansökningshandlingens planritning från december 2012.

Vid rivningen framgick att de väggar som fått nya öppningar var murade av rött tegel.

Vägg mot norr i rum 2106 före åtgärd. Under tapeterna fanns tydliga spår efter en äldre igensatt dörröppning.

Fotografi från rum 2106 mot rum 2104 efter upptagning av en ny öppning. Till höger syns den nya väggen mot skafferiet (rum 2105).

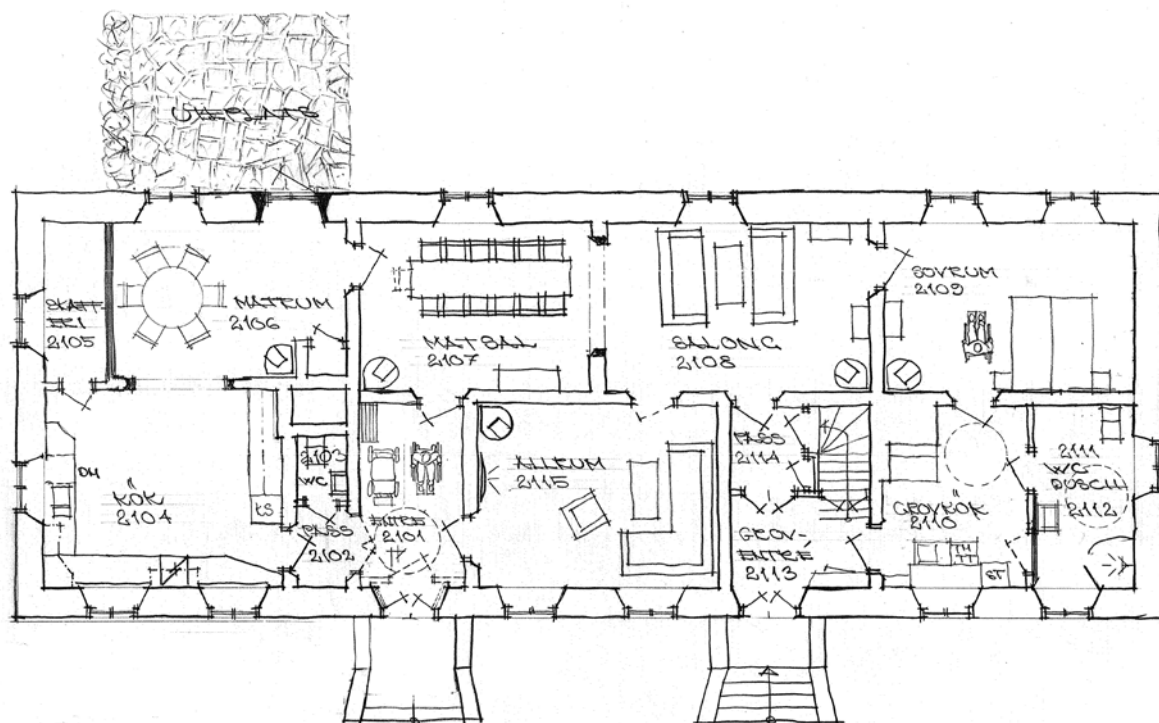
Rum 2108 mot öster före åtgärd.

Rum 2108 mot rum 2107 efter nyligen genomförd rivning för öppning i innervägg.

Rum 2108 mot rum 2107 efter slutförd renovering.

Plan I efter ombyggnad. Relationsritning upprättad av Ekerå Byggkonsult AB.

Rivna innerväggar av trä

Rivna innerväggar i bottenvåningen

Tillstånd före renovering

De båda innerväggar som rivits i samband med 2014-2015 års arbeten, se nedan, var utförda av stående grova plankor. Ytorna var putsade med kalkbruk. Som framgår av bilden nedan till höger hade man fått putsen att fästa genom att förse plankornas yta med en mängd krökta spikar. Innerväggarna hade tillkommit i samband med flygelns återuppförande efter brand 1870.

Vidtagna åtgärder

Enligt tillståndsansökans ritningar skulle innerväggarna mellan rum 2105 och 2106 samt mellan rum 2111 och 2112 ha bevarats. Vid besiktning under byggmöte 2014-12-16 framgick att väggarna rivits. Istället för att förse väggarna med tillfälliga stöd hade man rivit dem i samband med att de gamla golvbjälkarna togs bort. Under byggmötet fick byggnadsentreprenören i uppdrag att återuppföra skafferiväggen (mellan rum 2105 och 2106). Däremot såg brukarna helst att väggen mellan rum 2111 (WC) och 2112 (dusch) slopades, för att få ett större och mer lättanvänt badrum. Antikvarisk medverkande informerade Riksantikvarieämbetet om avvikelserna via e-post 2014-12-18. Liksom antikvarisk medverkande ansåg handläggaren att det var beklagligt att de gamla väggarna rivits utan tillstånd, men godtog efter diskussion de föreslagna åtgärderna.

Skafferiväggen har återuppförts i samma läge som tidigare. Den nya väggen har utförts med stomme av träreglar och beklädnad av spontade brädor och gipsskivor. Den andra innerväggen, mellan rum 2111 och 2112, har inte återuppförts. Där har de båda rummen för dusch respektive wc slagits samman. Som en följd av denna förändring har också den gamla dörröppningen mot rum 2112 byggts igen från insidan. Dörrbladet finns kvar ut mot 2110 grovkök.

Skafferiet (rum 2105) före åtgärd.

Skafferiet efter rivning av bjälklaget och väggarnas putsskikt. Innerväggen till höger, mot rum 2106, var byggd av grova stående plankor.

Vid besiktning 2014-12-16 upptäcktes att väggen rivits.

Skafferiet under pågående renovering. Väggen mot rum 2106 återuppfördes som en brädklädd och gipsad regelvägg. Jämför med bild från rum 2106 på sidan 33.

Skafferiet efter renovering.

Rum 2112 före åtgärd. Enligt ansökningshandlingarna skulle rummet efter renovering användas som dusch, med egen dörr mot grovköket (rum 2110).

Vid besiktning 2014-12-16 upptäcktes att innerväggen mellan rum 2112 och 2111 rivits. Fotografi från rum 2112 mot den västra gavelns fönster i rum 2111. Vid golvnivå syns översidan av källarens murade valv.

De båda sammanslagna rummen under pågående renovering. Fotografi mot norr.

Det nya större badrummet efter slutförda arbeten.

Riven vägg på övervåningen

Tillstånd före renovering

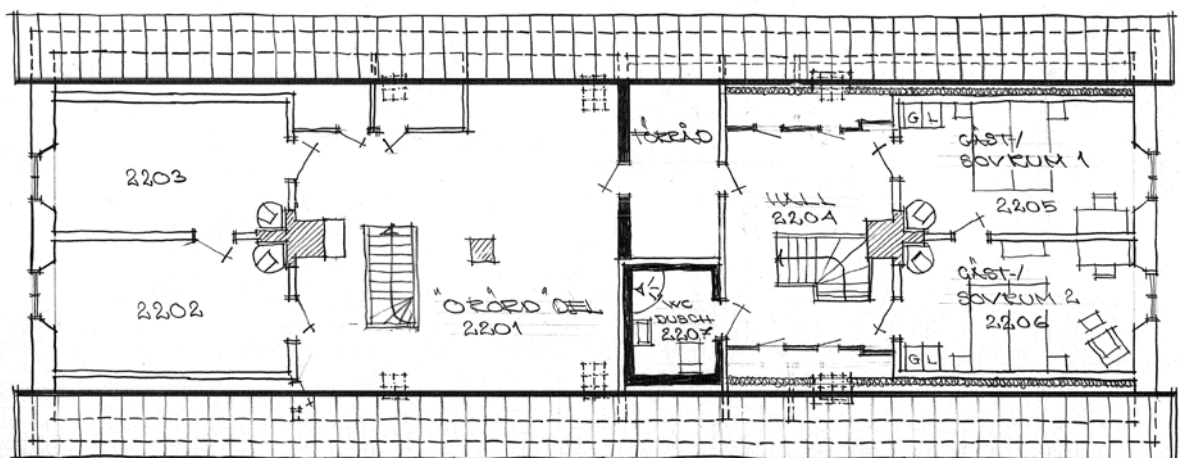
Övervåningens hall (rum 2204) hade av tapeternas mönster och brädväggarnas utförande att döma inretts omkring 1920. Rummet var inte helt symmetriskt. Brädväggarna mot norr respektive söder hade inte samma placering i förhållande till takfoten. Den norra väggen låg närmre takfoten, vilket innebar att vindsutrymmet här var smalare än motsvarande utrymme mot söder. Hallen hade indirekt dagsljusbelysning både från norr och söder. Dagsljus från takfönster i takfallen nådde rummet via invändiga fönster placerade högt upp på brädväggarna mot norr och söder. Eftersom väggen mot norr låg närmre takfoten var det invändiga fönstret här delvis infällt i det slutande innertaket, se fotografi på sidan 41.

Brädväggarna hade ett enkelt utförande. Väggaras baksida var smutsig. Det fanns vissa spår av insektsangrepp men inga rötskador.

Vidtagna åtgärder

I de handlingar och ritningar som låg till grund för Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut fanns inga uppgifter som tydde på att hallens

(rum 2204) befintliga väggar, innerdörrar eller överljus skulle påverkas av ombyggnaden. När man i samband med byggmöten 2014-12-16 och 2015-02-03 tittade närmre på rummet framkom att överljusen inte skulle vara var möjliga att bevara med befintlig placering och storlek när det tidigare oisolerade yttertaket försågs med isolering. Om inga anpassningar gjordes skulle de gamla överljusen bli helt eller delvis inbyggda i isoleringen. Man insåg också att utrymmet bakom den norra brädväggen skulle bli väldigt smalt och svårt att använda efter att takfoten isolerats. Byggladaren och fastighetsägaren framförde önskemål om att få ersätta de befintliga brädväggarna och överljusen med nya innerväggar och fönster. Som ytterligare argument för rivning framhölls brädväggarna enkla utförande och dåliga skick. Antikvarisk medverkande tog upp frågorna med Riksantikvarieämbetets handläggare, som inledningsvis (e-post 2015-02-04) gav besked om att brädväggarna måste bevaras, förutsatt att skadorna eller insektsangreppen inte utgjorde en hälsofara. Efter att fastighetsägaren tagit direktkontakt med handläggaren och utförligt redovisat problemen

Övre plan efter ombyggnad. Relationsritning upprättad av Ekerå Byggekonsult AB.

Övervåningens hall (rum 2204) före åtgärd. Fotografi mot söder.

Övervåningens hall (rum 2204) efter åtgärd. Fotografi mot söder. Plankväggen rakt fram i bild har bevarats, men höjden på fönstret över dörren har minskats.

Övervåningens hall (rum 2204) före åtgärd. Fotografi mot norr.

Övervåningens hall (rum 2204) efter åtgärd. Fotografi mot norr. Plankväggen och dörren rakt fram i bild är nya. Genom att inte placera den nya dörren under fönstret kunde fönstrets höjd bevaras.

Befintlig tapet i rum 2101.

Befintlig tapet i rum 2104.

Befintlig tapet i rum 2106.

Befintlig tapet i rum 2107.

Befintlig tapet i rum 2109.

Befintlig tapet i övervåningens hall, rum 2204.

fick man senare (e-post 2015-02-25) tillstånd att utföra de ingrepp som ansågs nödvändiga. Som villkor ställdes att utförandet skulle lösas i samråd med antikvariskt medverkande.

Efter fortsatta diskussioner under följande byggmöte enades man om en kompromiss som innebar att den norra väggen revs och ersattes av en ny brädvägg placerad något längre mot söder, medan den södra väggen bevarades i befintligt skick. Mot söder blev det, med hänsyn till yt-

tertakets isolering, nödvändigt att minska höjden på det befintliga överljuset. Men mot norr kunde det befintliga överljusets mått bevaras genom att den nya dörröppningen inte placerades rakt under fönsterbågen utan sköts åt sidan. Både dörren och den nya brädväggen byggdes på traditionellt sätt, bortsett från att sidan in mot hallen kläddes med gipsskivor istället för papp. Fönsterbågarna målades med vit linoljefärg.

Väggbeklädnader/ytskikt

Tillstånd före renovering

När flygeln dokumenterades inför byggstart 2014 var väggarna i de flesta av bottenvåningens rum tapetserade med tapeter från 1900-talets mitt. Tapeterna var ljus grå, gula eller beige och hade diskreta mönster, se sidan 42. Beskrivningen gäller rum 2101, 2104, 2106, 2107, 2108 och 2109. I några mindre utrymmen (rum 2102, 2103 och 2105) var väggarna avfärgade med vit kalkfärg. I det centralt placerade stora rummet mot norr (rum 1115) hade det översta tapetsskiktet blivit övermålat med ljusgul limfärg. Rummen i byggnadens nordvästra del skiljde ut sig. I farstun innanför den västra entrén (rum 2113 och 2114) var väggar av puts och träpanel målade med ljus grågrön oljefärg. Det gamla köket (rum 2110) hade putsade väggar som målats med turkos oljefärg. Även rum 2112 hade oljefärgsmålade väggar. Här var den nedre delen av väggarna gråblå och den övre vit. I rum 2111 hade de tapetserade väggarna rollats med vit latexfärg i sen tid.

Vindsrummet mot nordväst (rum 2206) var tapetserat med samma typ av ljusa 1950-talstapeter som förekom i större delen av bottenvåningen. I det sydvästra vindsrummet hade man för något eller några decennier sedan rivit bort alla tapetsskikt och börjat sätta upp gipsskivor. Renoveringen var inte avslutad. I hallen (rum 2204) i anslutning till de båda vindsrummen mot väster var väggarnas tapeter från 1920-talet bevarade. Tapeterna hade ett mönster av diagonalställda rutor i olika ljus gråbeige nyanser, med stiliserade ockrafärgade blommor i mitten av varje ruta.

På bottenvåningen hade ytterväggarnas insida i alla tapetserade rum försetts med stående pärlspontpanel omkring 1920. Under panelbeklädnaden fanns flera äldre tapetsskikt bevarade. Panelbrädorna var ca 11,5 cm breda. De var spikade mot 45 mm tjocka och 120 höga regler. Konstruktionen hade troligen tillkommit för att ge ett behagligare klimat i byggnaden. Man kan också ha haft problem med fuktskador på tapeterna. Att panelbeklädnaden tillkommit

Frilagd panelbeklädnad i rum 2106.

omkring 1920 framgick genom att man klistrat upp tidningssidor från denna tid inför tapetsering. Panelen hade aldrig varit målad.

I samband med rivningsarbetena, se vidare nedan, tillvaratogs tapetprover från alla tapetserade rum. I de flesta fall fanns det många skikt bevarade. Tapetsskikten i rum 2108 har separerats. Sammanlagt hade rummet tapetserats sju gånger. Underst, direkt mot putsytan, satt det en tjock gråbrun papp. De äldsta tapeterna hade tryck av orange och bruna ränder på oblekt pappersbotten. På det tillvaratagna tapetprovets baksida finns en stämpel med texten "Björklund, Stockholm, Malm Morgsgatan 8". Firman etablerade sig på denna adress år 1870. (sid. 225, Broström, Ingela, Stavenow-Hidemark, Elisabet, Tapetboken, Byggförlaget, Stockholm, 2004.) Det visar att man köpt nytillverkade tapeter från Stockholm vid flygelns återuppbyggnad 1870. (Björklunds affär bytte senare namn till Björklund & Wingqvist. Numera är det Nordens största tapetaffär, med adress Kungsholmstorg 10, Stockholm.)

De sju olika tapeter som förekommit i rum 2108 visas på sida 44. På sida 45 visas ett urval av de äldre tapeter som tillvaratagits från olika rum i flygeln.

TAPETSKIKT I RUM 2108

Tapetskikt 1, närmast väggen, i rum 2108. En stämpel på tapetens baksida visar att den köptes 1870 från Björklunds tapetaffär i Stockholm.

Tapetskikt 2.

Tapetskikt 3.

Tapetskikt 4, 1900-1910.

Tapetskikt 5.

Tapetskikt 6. Ytan har blivit övermålad med vit limfärg.

Tapetskikt 7, omkring 1950.

NÄSTA SIDA

Exempel på tillvaratagna äldre tapetprover från andra rum.

Putsen bakom tapeterna hade inga spår av färg, vilket visar att rummen tapetserades direkt vid återuppbyggnaden 1870. Enda undantaget från denna regel var östra entrén (rum 2101), där väggarna varit avfärgade med gul kalkfärg innan de tapetserades. Fram tills rivningsarbetena påbörjades 2014 var de murade väggarna här klädda med rutiga 1950-talstapeter. Tapetens bakgrundsfärg hade en mild gulbeige ton och rutmönstrets linjer var vita, orange och gröna. Under detta enda tapetskikt var de murade och putsade väggarna alltså avfärgade med gul kalkfärg. Kulören låg mellan NCS S 1515-Y30R och 2020-Y30R. På väggarna syns också rester av marmoreringsmålning i rött och grått. Den röda kulören låg omkring NCS S 3030-Y40R, medan den grå närmast överensstämde med NCS S 2502-Y. Dekoren framträdde tydligast på den östra väggen vid trappan upp till vinden, där den kalkfärs målade ytan aldrig blivit tapetserad.

Som nämnts tidigare var väggarna i den västra entréns farstu (rum 2113 och 2114) målade med ljust grågrön oljefärg. När ytorna slipats inför målning framträdde underliggande färgskikt. Just under den grågröna kulören fanns ett ljust rosa-brunt oljefärgsskikt. Detta gällde både för putsade väggar och väggar av träpanel. Det understa färgskiktet skiljde sig dock åt hos de olika väggmaterialen. De putsade ytornas understa målningsskikt var en gul-rosa kalkfärg, medan panelväggarna hade en mörkt grå-grön oljefärg som första skikt.

Eftersom huset varit kallställt och inte underhållits invändigt sedan 1950-talet var i princip alla ytskikt i dåligt skick. Tapeterna hade i många fall släppt från putsunderlaget och det fanns missfärgningar efter inträngande fukt. Målningsskikt var slitna och flagade i många fall kraftigt.

Ytterväggarnas beklädnad av träpanel hade inga synliga skador innan tapeterna tagits ner.

På den östra entréns (rum 2101) putsade väggar syntes rester av marmoreringsmålning utförd med kalkfärg.

Rum 2114 fotograferat från den västra entréns farstu (rum 2113) före åtgärd.

Närbild av putsad yta i rum 2114 efter slipning.

Vidtagna åtgärder

I den tekniska beskrivning som låg till grund för Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut från 2014-03-18 fanns endast generella anvisningar för hur innerväggarnas befintliga beklädnader och ytskikt skulle åtgärdas i samband med flygelns renovering. ”Putsade väggar upplagas samt målas med silikatfärg (Keim eller likvärdigt). Väggar av trä upplagas samt förses med ny tapet alternativt målas.”

Med stöd av de anvisningar om traditionella byggnadsmaterial och färger finns i skyddsbestämmelserna från 1993 och vårdplanen från 2010 försökte antikvarisk medverkande inledningsvis argumentera för att väggarna skulle åtgärdas enligt metoder som brukar tillämpas i skyddade byggnadsmiljöer. Till exempel är det vanligt att äldre tapetskikt istället för att rivs ner bevaras på plats bakom nya tunna skivor av renoveringsgips eller masonit. Väggar som är avfärgade med kalkfärg brukar också generellt underhållas med samma färgtyp.

I detta fall försvårades tillämpandet av byggnadsvårdens generella principer dels av

att interiören var i ovanligt dåligt skick, dels av att den ovan citerade tekniska beskrivningen redan godkänts av Riksantikvarieämbetet. Vidare var byggnadsentreprenören angelägen om att uppfylla aktuell bygg- och miljölagstiftning och ville därför inte bygga in några delar som kunde innehålla mögel eller skadeinsekter. Vid de diskussioner som fördes lade också bygglidaren och fastighetsägaren/ägarens representant stor vikt vid de önskemål som framfördes av brukarna. Ett starkt önskemål var att lämna putsade väggar utan tapeter. Brukarna ville också slippa kalkfärg i interiörerna, eftersom färgtypen kritar.

Alla befintliga tapet- och pappskikt revs ner. Som beskrivits ovan tillvaratogs prover från samtliga tapetserade rum. Då det visade sig att ytterväggarnas träpanel var rötskadad och hade påväxt av mögel på baksidan revs även dessa delar. All lös puts högs ner, vilket medförde att ytterväggarnas insida frilades från puts. Putsen på innerväggarna behövde däremot endast åtgärdas fläckvis.

Ytterväggarnas invändiga beklädnad av träpanel från omkring 1920 ersattes av cementbundna träullsplattor. Närbild från pågående arbeten i rum 2112.

Efter diskussion med Riksantikvarieämbetets handläggare kunde ytterväggarnas invändiga träpanel ersättas av putsade cementbundna träullsplattor, enligt förslag från byggleddaren Ekerå. Utförandet redovisas på samma ritning som det nya gjutna golvbjälklaget, se sidan 25.

Efter anvisningar från antikvarisk medverkande vid byggmöte användes traditionellt kalkbruk till lagningar i de befintliga innerväggarnas puts från 1870. Då byggnadsentreprenören inte uppfattat att anvisningarna avsåg alla invändiga putsarbeten användes modernt KC-bruk till de nya träullsplattornas putsskikt.

Alla nya och gamla putsytor målades med silikatfärg av fabrikat Keim Optil. Väggarna i den östra entréns farstu (rum 2101) fick en ljusgrön kulör, kulörbeteckning 9348. Den andra farstun (rum 2113 och 2114) blev rosa, kulörbeteckning 9171. De båda kulörerna har visst stöd i rummens äldre färgsättningar, men är mer kulörstarka. Alla övriga rum målades i en bruten vit nyans, kulörbeteckning vit 9339. Färgsättningen gjordes av Britt Wiström.

Även på övervåningen revs alla befintliga tapet- och pappskikt. Inför återställandet förordade antikvarisk medverkande ny beklädnad av spännpapp och tapet. Ett sådant utförande bedömdes dock som för kostsamt. Väggarna kläddes med gipsskivor och målades vita med samma typ av silikatfärg som användes till bottenvåningens putsväggar.

Golvsocklar

Tillstånd före renovering

I flygeln förekom två olika typer av golvsocklar. Alla bostadsrum hade ca 32 cm höga profilerade socklar, medan övriga enklare rum hade ca 18 cm höga socklar med mindre bearbetad profil. Låga lister fanns i rum 2101, 2105, 2110-2114 och 2204. De höga golvsocklar som var placerade utmed ytterväggarna i bottenvåningen bör ha tillkommit omkring 1920, då dessa väggar kläddes med träpanel. Höga golvsocklar utmed övriga väggar,

liksom i princip samtliga låga socklar, hade troligen bevarats på plats sedan 1870. De låga socklarna i övervåningens hall (rum 2204) kan dock antas vara från omkring 1920.

Alla höga socklar var vitmålade. De låga socklarna hade en mer varierad färgsättning. I både östra och västra farstun var de ljus grågröna. Skafferiets låga socklar var tunt målade i en mörkt grå ton som kan ha varit en rest av flygelns ursprungliga färgsättning från 1870.

Golvsocklarnas yta var generellt sliten och flagad, men det fanns få tydliga rötskador eller insektsangrepp.

Vidtagna åtgärder

I samband med rivningen av träpanelen på insidan av bottenvåningens ytterväggar demonterades de höga golvsocklarna längs samma sträckor. De demonterade socklarna förvarades tillfälligt i en intilliggande byggnad. Sedan bottenvåningens golvbjälklag färdigställt återmonterades de tillvaratagna golvsocklar som av entreprenören bedömdes vara i tillräckligt gott skick, vilket var omkring 75 %. De skadade golvsocklarna ersattes av nytillverkade kopior.

Många av de små utrymmen som haft låga socklar fick efter ombyggnaden nya funktioner. Till exempel byggdes det gamla köket och dess intilliggande båda rum i husets nordvästra hörn om till grovkök/tvättstuga (rum 2110) och wc/dusch (rum 2111 och 2112). Som en följd av att golvbeläggningen i dessa utrymmen byttes från brädgolv till klinker eller kalksten ersattes de gamla låga träsocklarna mot socklar i samma material som golvytorna. I den östra entréns farstu (rum 2101), där golvet gamla kalstenshällar har lagts tillbaka, har de befintliga låga träsocklarna ersatts av nya höga socklar. Det enda ställe på bottenvåningen där de gamla låga golvsocklarna fortfarande finns kvar efter ombyggnaden är i den västra entréns farstu (rum 2113 och 2114).

På övervåningen har nytillverkade låga golvsocklar monterats utmed den nya brädväggen i norr. De nya golvsocklarna har utformats som kopior av kvarvarande låga socklar

i samma rum. Alla övervåningens övriga golvsocklar, såväl låga som höga, har bevarats på plats.

Alla golvsocklar, både nya och gamla, har målats med vit linoljefärg från Hellbergs lin i Mellstaby, ungefär en mil nordost om Ottenby. I bottenvåningens större rum har socklarnas släta del givits en svagt gul ton. Beroende på brister i underarbetet är många av de ommålade ytorna ojämna.

Innertak

Bottenvåning

Tillstånd före renovering

Alla bottenvåningens innertak var reverterade med kalkputs och avfärgade med kalkfärg. Kalkfärgen hade en svagt gul ton. Det fanns sprickor i putsskiktet och i många rum flagade färgen. I rum 2104 hade putsen fallit ner intill hörnen mot sydväst och nordväst.

Fotografi från det möte som hölls 2015-05-20 med anledning av de nyputsade ytornas allt för grova struktur. Johan Nordström från Calmarsunds Mur & Fasad AB utförde en provyta som godkändes.

Vid byggmöte 2015-06-04 fastslogs att innertakens kalkavfärgning blivit allt för flammig. Fotografi från rum 2108.

Vidtagna åtgärder

Under rubriken "Tak generellt" i den tekniska beskrivningen gavs följande anvisningar: "Taken av träpanel upplagas och målas alternativt förses med gipsskiva och microlitväv. Taken målas med traditionell färg." Anvisningarna gav utrymme för tolkningar och diskussioner eftersom inga befintliga innertak var panelklädda.

Antikvarisk medverkande förordade i första hand lagning och komplettering av befintliga ytor. Övriga inblandade ansåg dock att skadorna var för omfattande och osäkerheten för stor för att de skulle våga lita på detta som en långsiktig lösning. Byggentreprenören ville inte lämna några garantier för lagning av befintlig puts utan krävde att alla innertak förnyades. Kostnadsberäkningar togs fram för olika alternativ. Vid byggmöte 2015-03-25 togs beslut om att alla innertak skulle förnyas. Efter sammanvägning av ekonomiska och antikvariska aspekter enades man om ett förslag som innebar att de nya innertaken i rum 2101, 2102, 2107, 2108, 2109, 2113, 2114 och 2115 skulle utföras på traditionellt sätt med kalkbruk och kalkfärg, medan innertaken i rum 2104, 2105, 2106, 2110 och 2111/2112 kunde utföras av gipsskivor på glespanel. De moderna gipstaken koncentrerades till rum med funktioner som kök och wc.

Till de traditionellt utförda innertaken användes kalkbruk och kalkfärg från Ölandskalk AB i Degerhamn. Putsen fästes mot den befintliga träpanelen med hjälp av ett rostfritt nät. De nya putstaken skulle utföras med samma struktur och kulör som de tidigare taken. Eftersom bottenvåningens putsade innertak rivits innan putsarbetena skulle påbörjas användes putstaket i ett vindsrum mot öster som förlaga.

Vid byggmöte 2015-05-06 konstaterades att de nyputsade innertaken fått en mycket grov struktur än de gamla haft. Utförandet kunde inte godkännas. Ett separat möte hölls 2015-05-20 för att fastställa hur ytor-

De putsade innertaken ströks med flera extra skikt kalkfärg, tills variationerna i struktur och kulör försvunnit. På bilden syns Michael Kornelius från Calmarsunds Mur & Fasad AB.

na skulle åtgärdas för att få en slätare struktur. Vid det följande ordinarie byggmötet 2015-06-04, när taken finputsats och kalkavfärgats, uppstod även diskussioner omkring avfärgningens utförande. Såväl bygglidaren som brukarna och antikvarisk medverkande ansåg att ytorna var allt för flammiga. Taken ströks därefter med flera extra skikt kalkfärg, tills de stora variationerna i struktur och kulör försvunnit. Brukarna var dock inte nöjda med att taken fått samma ljusgula ton som tidigare, utan hade föredragit en obruten vit kulör. När frågan togs upp vid byggmöte 2015-08-26 konstaterades att det inte fanns något tidsmässigt eller ekonomiskt utrymme att återuppta avfärgningsarbetet ännu en gång. Utförandet godtogs tills vidare.

Övervåningens gavelrum mot nordväst (rum 2206) efter rivning av ytskikt. Rummets utseende före och efter renovering syns på sidorna 30 respektive 31.

Övervåning (rum 2204, 2205 och 2206)

Tillstånd före renovering

Innertaken i övervåningens hall (rum 2204) och i gavelrummet mot nordväst (rum 2206) var klädda med spännpapp och målade med vit limfärg. I hallen fanns missfärgningar och färgsläpp efter vattenskador. Skadorna måste ha tillkommit innan yttertaket lades om 2001. I gavelrummet mot nordväst hade en stor del av papptaket lossnat.

Taket i gavelrummet mot sydväst var klätt med gipsskivor. Skivorna var omålade och såg ut att ha satts upp i samband med en oavslutad renovering för något eller några decennier sedan.

Glespanelen under pappen respektive gipsskivorna i de båda rummen vid den västra gaveln hade en mängd yxhugg i ytan, vilket visar att taken ursprungligen varit putsade på samma sätt som de mer orörda rummen vid övervåningens gavel mot öster. De fyra gavelrummen tillkom i samband med husets återuppbyggnad 1870. Jämför med ritningen på sidan 8.

Den träpanel som fanns under spännpappen i hallen (rum 2204) hade inga yxhugg i ytan, vilket tyder på att innertaket tillkommit samtidigt som utrymmets brädvägg och tapeter omkring 1920.

Vidtagna åtgärder

All papp och alla gipsskivor revs. Vid de lutande delarna av innertaken revs även underliggande panel, för att komma åt att isolera yttertaket. I enlighet med ansökningshandlingarnas tekniska beskrivning utfördes isoleringen med cellulosaisolering. Efter isolering återställdes de lutande partierna med spontade bräder. Av ekonomiska skäl återskapades inte innertaken med ny beklädnad av spännpapp, vilket förordats av antikvarisk medverkande. Horisontella takytor försågs med gles läkt. Därefter kläddes alla takytor, såväl lutande som horisontella, med gipsskivor. Skivorna målades vita med samma typ av silikatfärg som användes till bottenvåningens putsväggar.

Befintlig och ny skåpinredning

Tillstånd före renovering

Innan rivnings- och byggnadsarbetena påbörjades 2014 fanns skåp- och hyllinredning av varierande ålder i sju rum. I sammanställningen nedan anges vilken typ av inredning som fanns i respektive rum:

- 2102** Vedlår (troligen 1870).
- 2105** Hyllplan och knoppbräda (1900-1920).
- 2106** Pappspänt och tapetserat högskåp (1870).
- 2110** Högskåp med masonitklädda luckor (1930-1950), bänkskåp av pärlspont, med förzinkad ho, (1900-1920), bänkskåp med masonitklädda luckor och lådfronter (omkr. 1950).
- 2112** Väggskåp med masonitklädda luckor (omkr. 1950).
- 2113** Högskåp av pärlspont (1900-1920).
- 2115** Högskåp av slätspont (1920-1930).

På den ritning som visar flygelns bottenplan före ombyggnad (sidan 10) redovisas all ovan nämnd inredning utom vedlåren i rum 2102.

Vidtagna åtgärder

Enligt ansökningshandlingarnas ritning A4, bottenplan efter ombyggnad (se sidan 35), skulle den befintliga skåpinredningen bevaras i rum 2106, 2110 och 2113. Övrig inredning kunde rivas. Vid besiktning i samband med byggmöte 2014-12-16 framgick att man frångått ritningen och även rivit skåpen i rum 2110 och 2113. Antikvarisk medverkande informerade Riksantikvarieämbetets handläggare om avvikelserna via e-post 2014-12-18. Frågan diskuterades även per telefon. Rivningarna i rum 2110 godtogs med hänsyn till att inredningen här i huvudsak tillkommit i mellan 1930 och 1950, och att rummet efter ombyggnad skulle användas som tvättstuga. Däremot godtogs inte rivningen av högskåpet i rum 2113, farstun innanför den västra entrén. Antikvarisk medverkande informerade (via e-post 2015-01-16) samtliga inblandade om Riksantikvarieämbetets krav på att skåpet måste återuppföras. Det

nya skåpet skulle utföras som en kopia av det gamla, se fotografi nr 1 på sidan 54. Frågan behandlades även vid byggmöte 2015-02-03 (§ 3:6 i byggmötesprotokoll). Antikvarisk medverkande har tillhandahållit fotografier som visar hur skåpet såg ut. Det aktuella skåpet har inte återuppförts.

Det enda skåp som finns kvar efter flygelns ombyggnad är det ursprungliga högskåpet från 1870 i rum 2106. På samma sätt som rummets väggar har skåpet varit pappklätt och tapetserat sedan husets återuppbyggnad 1870. Den understa tapeten var samma som tillvaratagits från det nordvästra vindsrummet, se sidan 45 högst upp till vänster. Alla tapetskikt har nu tagits bort. Antikvarisk medverkande har vid byggmöten framfört att träytorna inte varit avsedda att synas och förordat ny pappspänning och tapetsering eller målning. Man har valt att lämna skåpet trärent.

Ny skåpinredning har tillkommit i kök (rum 2104) och sovrum (2109). Inredningen har utförts i enlighet med ansökningshandlingarna. Skåpen i köket har specialtillverkats av snickaren Erik Michélsen.

Innerdörrar och trösklar

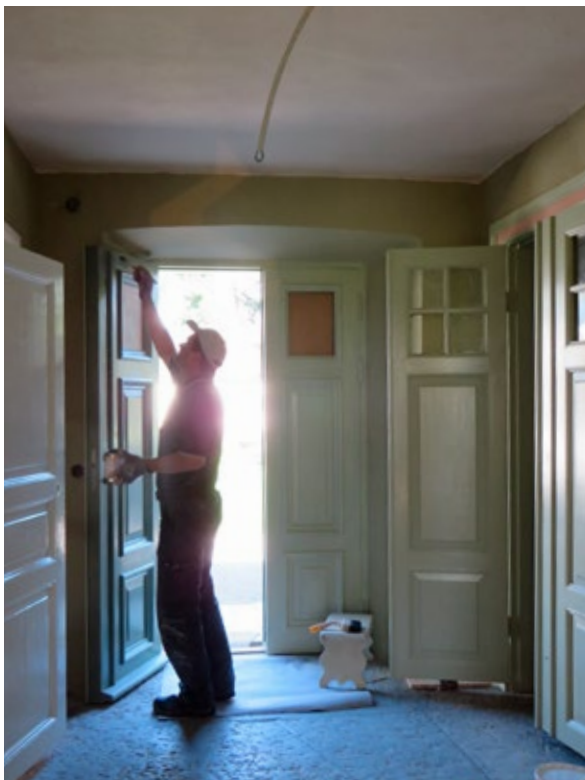
Tillstånd före renovering

De flesta av flygelns befintliga innerdörrar är spegeldörrar från 1870. Dessa är indelade i tre olika stora spegelfält, se fotografi på sidan 28. Vissa innerdörrar med samma utseende kan ha tillkommit i ett något senare byggnadsskede, när man tog upp öppningar mellan rum som enligt A Chronwalls ritning från 1870 saknat kommunikation. I huset förekommer också några övriga dörrtyper. Dessa återfinns främst i anslutning till de farstur som finns innanför östra och västra entrén. Ett exempel är pardörren mellan den östra farstun (rum 2101) och den lilla passagen (rum 2102). Denna dörr har ungefär samma spegelindelning som ytterdörren. Liksom ytterdörren är den försedd med glas i det översta fältet, men glasöppningen är här indelad med träspröjsar. I den västra far-

1. Innan arbetens påbörjades fanns ett fast skåp i den västra entréns farstu (rum 2113). Skåpet hade troligen tillkommit någon gång mellan sekelskiftet 1900 och 1920.
2. Vid byggmöte 2014-12-16 noterades att skåpet rivits.
3. Skåpet har inte återuppförts.
4. Rum 2104 har iordningställt som kök, med ny skåpinredning tillverkad av snickaren Erik Michélsen.
5. Även kökets sydvästra hörn, där det tidigare stod en kakelugn, har försetts med ny skåpsinredning.
6. I det nordvästra hörnet av rum 2106 finns ett gammalt fast skåp. På samma sätt som rummets väggar hade skåpet varit tapetserat ända sedan husets återuppbyggnad 1870.
7. Skåpet från 1870 har bevarats. Trästemmen har lämnats otapetserad.

Den östra farstuns glasade innerdörr, till höger i bild, målades i ungefär samma gröna kulör som tidigare. Dörrfodren fick även rosa inslag.

Ommålad innerdörr mellan den västra entréns farstu och rum 2114.

stun, mellan rum 2113 och 2114, sitter också en glasad pardörr. Den har dock en annan spegelingelning och den glasade ytan är större. Den först beskrivna pardörren, i östra farstun, kan vara från 1870 medan den andra sannolikt tillkommit omkring sekelskiftet 1900.

De vanligast förekommande spegeldörrarna från 1870 hade generellt kvar sina ursprungliga kammarlås. Dessa öppnades med spolformat vred på ena dörrsidan och nyckel på andra sidan. Senare tillkomna dörrar, bland annat västra farstuns glasade pardörr, hade ursprungliga trycken.

Mot rum 2114 var den just beskrivna pardörren målad i en ljusbrun kulör. Övriga dörrytor i både västra och östra farstun var ljus grågröna. Alla andra dörrar var vitmålade. De målade ytorna var generellt mycket slitna.

Samtliga dörrar hade omkring fem cm höga trösklar.

Vidtagna åtgärder

Den dörr som satt mellan rum 2107 och 2108 demonterades i samband med att väggen försågs med en vidare öppning. Alla andra innerdörrar har bevarats med befintlig placering. Även befintliga dörrfoder har bevarats. Trösklarna har däremot bytts ut. De nya trösklarnas höjd är anpassad till aktuella normer för tillgänglighet. Åtgärden, som inte nämndes i ansökningshandlingarna, godkändes av riksantikvarieämbetets handläggare via e-post 2015-02-04.

Innerdörrarna har målats med linoljefärg från Hellbergs lin i Mellstaby. Den ovan beskrivna glasade pardörren i östra entrén har målats i en något kraftigare grön kulör än tidigare, och dörrfodren har fått ett inslag av rosa. Den västra farstuns glasade pardörr har mot rum 2114 målats i rödbrunt, med rosa inslag. I grovköket (rum 2110) har innerdörrarna målats ljus brunrosa, med vita ramar omkring spegel-

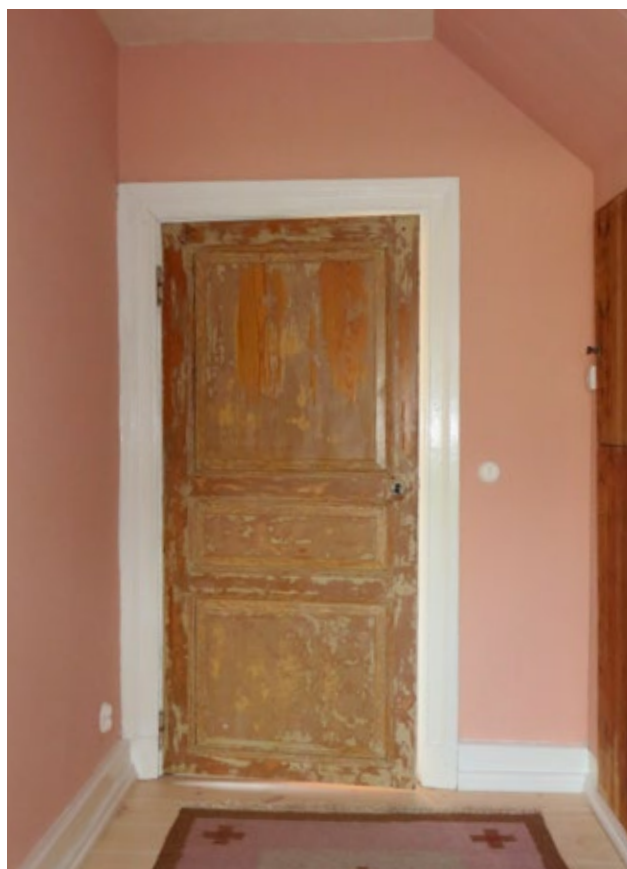

Majoriteten av innerdörrarna har målats vita. I vissa fall framträder det underliggande färgskiktets krackeleringar och övriga ojämnheter.

fälten. I den inre delen av västra farstun (rum 2114) har dörren mot salongen (rum 2108) lämnats omålad efter slipning. Alla andra dörrtor har målats vita. Vissa av de ommålade dörrtorna är ojämna, beroende på brister i underarbetet.

När dörrarna slipades före målning framgick att de flesta ursprungligen haft en mörkt rödbrun kulör.

De allra flesta innerdörrarna har kvar sina ursprungliga kammarlås. Några dörrar, bland annat de båda ovan beskrivna glasade pardörrarna, har fått nya trycken i mässing av sekelskiftesmodell. Tryckena har levererats från Byggfabriken.

I den inre delen av västra farstun, rum 2114, har dörren mot rum 2108 lämnats omålad efter slipning.

Vindstrappa i östra entrén (rum 2101)

Tillstånd före renovering

I den östra farstun fanns en trätrappa upp till övervåningen. Trappan doldes bakom en panelvägg och nåddes via en bräddörr. Dörren och den norra delen av inklädnaden var av pärlspontpanel och hade troligen tillkommit någon gång mellan sekelskiftet 1900 och 1920-talet, medan resten var från 1870. Övre delen av bräddväggen, på dörrens södra sida, var byggd av slätspontad panel. På insidan av den norra väggen fanns en vattenkran och en emaljerad ho. Ut mot farstun var väggen och dörren målade i en grågrön kulör, invändigt var ytorna obehandlade. Vangstyckena och trappstegens framsida var målade i en mörkt grå kulör.

Vidtagna åtgärder

Frågan om trappans bevarande eller rivning har behandlats ett flertal gånger under både planerings- och byggprocessen. I ett tidigt skede framförde Statens fastighetsverk önskemål om att få riva trappan och bygga om det panelklädda utrymmet till kapprum, men enligt de handlingar från 2014-03-03 som låg till grund för Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut skulle trappan och väggarna bevaras.

Vid besiktning i samband med byggmöte 2015-02-03 framkom att trappans nedersta steg, dörren och de väggpartier som var av pärlspont rivits. Byggnadsentreprenören menade att de varit tvungna att utföra rivningen för att kunna demontera golvet kalkstenshällar. Han framhöll också att panelens nedre del var rötskadad. Åtgärden hade genomförts utan kontakt med antikvarisk medverkande. Under byggmötet fick antikvarisk medverkande i uppdrag att kontakta Riksantikvarieämbetet för att framföra brukarnas och Statens fastighetsverks önskemål att demontera de återstående delarna av trappan. Huvudargumentet var att trappan tar upp så mycket plats att entrén inte uppfyller moderna krav på tillgänglighet. Via e-post 2015-02-04 gav Riksantikvarieämbetets handläggare följande svar: ”Anseende vindstrappan har inte sådana nya omständigheter framkommit som

Vindstrappan i den östra farstun (rum 2101) sedd från ytterdörren i norr.

Trappan var från 1870, medan dörren och de övriga delar av inklädnaden som utförts av pärlspontpanel troligen tillkommit någon gång mellan sekelskiftet 1900 och 1920-talet.

Räcke från 1870 omkring bjälklagsöppningen på andra våningen (rum 2201).

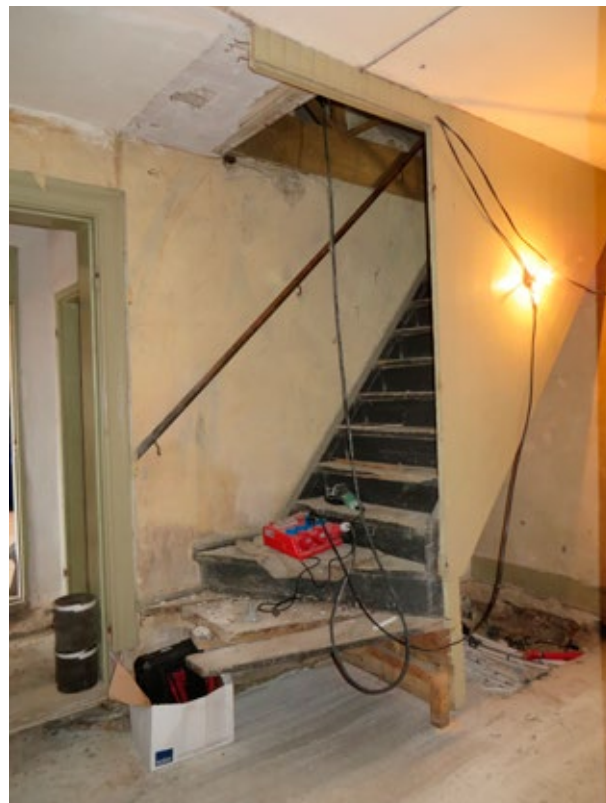
skulle berättiga att den rivs. De demonterade delarna ska återmonteras alternativt ny panel lika befintlig i profil och format sättas upp.”

Samma besked upprepades av Riksantikvarieämbetet 2015-02-25 efter att Statens fastighetsverk genom en egen förfrågan via e-post 2015-02-12 ansökt om att få demontera trappan.

Frågan återkom sedan vid byggmöte 2015-03-25. Efter mötet sammanställde bygglidaren Håkan Ekerå en handling där behoven av tillgänglighetsanpassning förtydligades ytterligare. Bland annat hänvisades till utlåtande från brukarnas läkare. Handlingen översändes till Riksantikvarieämbetet via e-post 2015-03-25. Riksantikvarieämbetets handläggare godkände då åtgärden. Ett krav var att trappan skulle dokumenteras noga före demontering.

Trappan mättes upp och fotograferades av antikvarisk medverkande 2015-05-12. Fotodokumentationen sammanställdes även som en modell i 3D. Den demonterade trappan förvaras i rum 2202.

Hålet i bjälklaget byggdes igen och täcktes med glespanel. Sedan putsades ytan på samma sätt som farstuns övriga innertak. På övervåningen har det gamla räcket lämnats utan åtgärd.

Panelväggen och trappans nedersta del revs utan kontakt med antikvarisk medverkande.

Fotografi taget efter demontering av trappa och igensättning av bjälklagsöppning.

Östra farstun (rum 2101) efter avslutade arbeten.

Trappan förvaras i det nordöstra gavelrummet (rum 2202) på andra våningen. I rummet finns även kakel från de båda kakelugnar som demonterats.

I det rum som efter ombyggnad används som kök (rum 2104) fanns en rektangulär empirkakelung tillverkad omkring 1820. Kakelugnen demonterades för att ge plats åt ny skåpsinredning, se fotografi på sidan ??.

Kakelugnar

Tillstånd före renovering

I flygeln fanns sammanlagt elva kakelugnar, varav sju var placerade på bottenvåningen och fyra på övervåningen. Kaklet till övervåningens ugnar var vitt med blå prickar. Med undantag av kakelugnen i rum 2111, som hade en svagt gul ton, var alla bottenvåningens ugnar helvita. Kakelugnen i rum 2104 hade rektangulär planform. Övriga var runda, både på botten- och övervåningen. De runda kakelugnarna hade tillkommit efter 1870. Den rektangulära kakelugnen kan genom stilen och de hantverksmässigt framställda kakelplattorna dateras till omkring 1820. På A Chronwalls ritning från 1870 syns en rektangulär kakelugn i nuvarande rum 2104. Den var dock inte inritad i exakt samma läge. Det är ändå troligt att kakelugnen från omkring 1820 funnits i rummet

sedan 1870, även om den eventuellt har satts om och placerats i hörnet i samband med en senare ombyggnad.

Den rektangulära kakelugnens luckor fanns inte kvar. Övriga kakelugnars luckor var av järnplåt.

Några kakelugnar hade sprickor i kaklet och/eller breda springor mellan plattorna. Det gällde bland annat den rektangulära kakelugnen i rum 2104, där springorna mellan kakelplattorna ökade högre upp på ugnen. De flesta av kakelugnarnas plåtluckor var rostiga. Luckorna till kakelugnen i rum 2111 hade blivit målade med turkos färg.

Kakelugnarnas funktion som eldstäder har inte undersökts. De flesta skulle troligen behöva sättas om för att bli godkända för användning.

Kakelugn i rum 2111 före demontering.

Kakelugnen i rum 2111, det blivande badrummet, stod ovanpå brädgolvet. Bottenvåningens övriga kakelugnar hade en grundläggning av kalksten.

Rum 2111 efter demontering av kakelugn.

Vidtagna åtgärder

Den fyrkantiga kakelugnen i rum 2104 och den runda svagt gula kakelugnen i rum 2111 har demonterats. Arbetet utfördes av Calmarsunds Mur & Fasad AB. Kaklet förvaras i rum 2202.

Demonteringen av den rektangulära kakelugnen ingick i den ärendekomplettering från 2014-09-22 som låg till grund för Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut från 2014-10-03. Utrymmet där kakelugnen stod har utnyttjats till ny skåpinredning, se fotografi på sidan 32.

Den runda kakelugnen i rum 2112 skulle enligt ansökningshandlingarna ha bevarats på plats. När träbjälklaget revs upptäckte byggnadsentreprenören att denna kakelugn byggts ovanpå brädgolvet, medan bottenvåningens övriga kakelugnar hade en grundläggning av kalksten. Eftersom rummet efter ombyggnad skulle användas som badrum menade entreprenören att det inte var möjligt att lämna trädelarna och kakelugnen på plats, då det inte fanns några möjligheter att uppfylla moderna krav på tätskikt. Demonteringen av kakelugnen godtogs av Riksantikvarieämbetet 2015-01-16, efter att frågan redovisats via mail från antikvarisk medverkande.

Flygelbyggnadens resterande nio kakelugnar har bevarats på ursprunglig plats. De rostiga luckorna har behandlats med spissvärta, men i övrigt har inga åtgärder vidtagits.

El- och VVS installationer

Tillstånd före reovering

Flygelns elinstallationer hade inte åtgärdats sedan byggnaden slutade användas som bostad omkring 1950. Enligt Hans Wiström försågs kungsgården med el på 1930-talet. Anläggningen var otillräcklig och installationerna uppfyllde inte moderna krav på säkerhet. Alla ledningar var utanpåliggande.

Så länge flygeln användes värmdes rummen med hjälp av kakelugnar. Det fanns varken vattenburen värme eller elradiatorer.

Ytterväggarna var försedda med reglerbara runda ventilationsgaller.

Fotografi från söder taget när spåren efter den nedplöjda kollektorslangen fortfarande syns.

Vidtagna åtgärder

Alla befintliga elinstallationer har rivits. Det nya elsystemet har utförts med dolda ledningsdragningar. Alla strömbrytare och uttag är av serien Renova från företaget Schneider Electric. Huvudledningen kommer in vid byggnadens sydöstra hörn. Det finns två elcentraler, en i det nya förrådet söder om badrummet på övervåningen och en i anslutning till värmepumpen i källaren under den västra farstun.

Byggnaden har fått en modern jordvärmeanläggning. Kollektorslangen till jordvärmen plöjdes ner söder om flygeln. Vid byggmöte 2014-12-16 angavs att plöjning utfördes till omkring 80 cm djup och att den sammanlagt 900 m långa slagen lades ut i tre sektioner om 300 m. Enligt Per Sandberg från Statens fastighetsverk hade erforderligt tillstånd avseende arkeologi beviljats från länsstyrelsen i Kalmar län. Enligt de handlingar som låg till grund för

Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut från 2014-10-03 skulle värmepumpen ha förlagts till det nyinredda förrådet på övervåningen. I samband med anläggningens installation valde installatören i samråd med brukarna istället att placera värmepumpen i källaren under den västra farstun. Antikvarisk medverkande informerade Riksantikvarieämbetet om förändringen via e-post 2014-12-18.

Bottenvåningen värms med hjälp av värmeslingor som gjutits in i den nya bjälklagskonstruktionen. Se principritning från 2014-11-06 på sidan 25. På övervåningen, där det befintliga brädgolvet bevarats, har radiatorer monterats i de rum mot väster som omfattats av ombyggnadsarbetena. Radiatorerna är av märket Lenhovda.

Ytterväggarnas gamla ventilationsgaller har ersatts av nya galler i samma utförande.

Öppning i södra fasadens sockel för anslutning av jordvärmeanläggningens slangar.

Slangar till värmepump drogs till källarutrymmet under rum 2114. Se källarplan på sidan 22.

Fotografi från källaren efter installation av värmepump. Till höger i bild syns trappan upp till bottenvåningen.

Strömbrytare ur serien Renova från Schneider Electric.

De gamla ventilationsgallren har ersatts av nya galler i samma utförande.

Kommentarer

Följande åtgärder avviker från de handlingar som legat till grund för Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut från 2014-03-18 och 2014-10-03:

- Omläggning av yttertrappor, komplettering med nya smidesräcken.
- Byte av östra entréns ytterdörr.
- Upptagning av ny muröppning för altandörr.
- Komplettering av befintliga fönster med nya innanfönster.
- Komplettering av befintliga takfönster med isolerrutor.
- Byte av fönsterbänkar.
- Byte av bottenvåningens golvbjälklag.
- Rivning av två timrade väggar i bottenvåningen.
- Rivning av brädvägg på övervåningen.
- Rivning av panelbeklädning på insidan av bottenvåningens ytterväggar.
- Isolering av bottenvåningens ytterväggar genom invändig beklädning av träullsplattor.
- Beklädning av gipsskivor på övervåningens innerväggar.
- Byte av 25 % av bottenvåningens golvsoklar.
- Rivning av samtliga putsade innertak i bottenvåningen.
- Rivning av skåpinredning i rum 2110 och 2113.
- Byte av alla dörrtrösklar i bottenvåningen.
- Demontering av invändig trappa i rum 2101.
- Rivning av kakelugn i rum 2112.
- Förändrad placering av ny värmecentral.

Det stora antalet avvikelser har krävt en större arbetsinsats från antikvarisk medverkande än vad som är vanligt för motsvarande byggnadsprojekt. Vissa oplanerade åtgärder kan förklaras av att huset var i sämre skick än väntat. En slutsats som dragits av undertecknad efter sammanställningen av denna rapport är ändå att många diskussioner och problem sannolikt skulle ha kunnat undvikas om de handlingar som låg till grund för arbetena föregåtts av noggrannare undersökningar, hade varit mer detaljerade och bättre förankrade hos brukarna. El- och VVS-arbeten har utförts utan projektering.

Som framgår av rapportens tidigare avsnitt har Riksantikvarieämbetet efter diskussion godtagit samtliga avvikelser och tillägg utom rivningen av det fasta skåpet i den västra farstun (rum 2113).

Vid slutbesiktning 2015-10-21 hade arbetet med altanen på byggnadens södra sida ännu inte påbörjats.

Fältbesök

2014-06-02	Fotodokumentation, närvarande: Jan Westergren
2014-06-25	Möte, närvarande: Bengt Peterson, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Jan Westergren, Håkan Ekerå
2014-09-09	Möte, närvarande: Oiva Isola (Riksantikvarieämbetet), Bengt Petersson, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Jan Westergren, Håkan Ekerå.
2014-10-22	Dokumentation av tapeter och ytskikt, närvarande: Jan Westergren
2014-11-06	Byggmöte 1, närvarande Bengt Petersson, Bosse Nordqvist, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Ingrid Ljung (Statens fastighetsverk), Urban Wahlström (Statens Fastighetsverk), Jan Westergren, Håkan Ekerå.
2014-11-10	Dendrokronologisk provtagning, närvarande: Jan Westergren, Bengt Petersson
2014-12-16	Byggmöte 2, närvarande: Bengt Petersson, Bosse Nordqvist, Rolf Pettersson, Daniel Pettersson (Rolfs Elektriska), Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Jan Westergren, Håkan Ekerå.
2015-02-03	Byggmöte 3, närvarande: Bengt Petersson, Johan Kallin (Bosses Rör), Daniel Pettersson (Rolfs Elektriska), Erik Michélsen, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Jan Westergren, Håkan Ekerå.
2015-03-25	Byggmöte 4, närvarande: Bengt Petersson, Bosse Nordqvist, Daniel Pettersson (Rolfs Elektriska), Erik Michélsen, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Jan Westergren, Håkan Ekerå, Marie-Christin Svensson (Mörbylånga kommun).
2015-05-06	Byggmöte 5, närvarande: Bengt Petersson, Daniel Pettersson (Rolfs Elektriska), Erik Michélsen, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Jan Westergren, Liselotte Jumme (Kalmar läns museum), Håkan Ekerå, Marie-Christin Svensson (Mörbylånga kommun).

2015-05-12	Dokumentation av inv. trappa, närvarande: Jan Westergren.
2015-05-20	Möte ang. putsstruktur innertak, närvarande: hantverkare från Calmarsunds Mur & Fasad AB, Torleif Johansen (Ölandskalk AB), Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Jan Westergren.
2015-05-27	Besiktning av kalkavfärgade innertak, närvarande hantverkare från Calmarsunds Mur & Fasad AB, Jan Westergren.
2015-06-04	Byggmöte 6, närvarande: Bengt Petersson, Bosse Nordqvist, Daniel Pettersson (Rolfs Elektriska), Erik Michélsen, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Jan Westergren, Håkan Ekerå.
2015-06-08	Möte ang. stenläggning i entré, närvarande: Joakim Nilsson och hantverkare från Ölands Stenmontage, Britt Wiström, Andreas Wiström, Jan Westergren.
2015-06-25	Dokumentation av äldre färgskikt, närvarande: Jan Westergren, Britt Wiström.
2015-08-14	Dokumentation av målningsarbeten, närvarande: Jan Westergren, Britt Wiström, anställda vid Ottenby kungsgård.
2015-08-26	Byggmöte 7, närvarande: Bengt Petersson, Bosse Nordqvist, Daniel Pettersson (Rolfs Elektriska), Erik Michélsen, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Jan Westergren, Håkan Ekerå, Mattias Ottosson.
2015-09-21	Besiktning, närvarande: Jan Westergren, Britt Wiström, anställda vid Ottenby kungsgård.
2015-10-21	Byggmöte och slutbesiktning, närvarande: Bengt Petersson, Bosse Nordqvist, Rolf Pettersson, Erik Michélsen, Britt Wiström, Hans Wiström, Andreas Wiström, Per Sandberg, Johan Henriksson (Statens Fastighetsverk), Per Åkerfeldt (Statens fastighetsverk), Jan Westergren, Håkan Ekerå, Mattias Ottosson, Joakim Nilsson.

Sändlista

Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm, 2 ex
Länstyrelsen i Kalmar län, 391 86 Kalmar, 2 ex
Per Sandberg, Statens fastighetsverk, FO Mark, Box 254, 751 05 Uppsala
Britt och Hans Wiström, Andreas Wiström, Ottenby Kungsgård, 386 64 Degerhamn
Håkan Ekerå, Ekerå Byggkonsult AB, Box 50, 590 41 Rimforsa
Bengt Petersson, BPB-Bygg, Södra Sandåsgatan 53, 386 34 Färjestaden
Erik Michélsen, Michélsen Snickeri, Stora Frö 2432, 380 62 Mörbylånga
Jimmy Elmbro, Snickeri Kvarnbacken, Storgatan 118, 386 35 Färjestaden
Rolf Pettersson, Rolfs Elektriska AB, Myrdalsgatan 17, 386 63 Degerhamn
Bosse Nordqvist, Bosses Rör i Mörbylånga AB, Bruksgatan 14, 386 51 Mörbylånga
Joakim Nilsson, Ölands stenmontage, Kleva Bygata 3, 386 60 Mörbylånga.
Mattias Ottosson, Calmarsunds Mur & Fasad AB, Byvägen 5, 388 92 Ljungbyholm

Adress
Box 104, S-391 21 Kalmar

Telefon
0480-45 13 00

Fax
0480-45 13 65

E-post
info@kalmarlansmuseum.se